

TARTU ÜLIKOOL
Filosoofia teaduskond
Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

Kooliteema elulugudes.
**Elulugude kogumisvõistluse „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja
armastus“ näitel**
Bakalaureusetöö

Maret Palusalu
Juhendaja dotsent Tiiu Jaago

TARTU 2018

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Allikad.....	5
2. Analüüs: mõisted, meetodid, rakendused.....	7
2.1. Ajalooline taust.....	10
2.2. Kvantitatiivne analüüs: andmetabel ja koondlugu.....	13
2.2.1. Koondlugu: töövahend kvalitatiivseks uurimiseks	14
2.3. Kvalitatiivne analüüs: kategooriad ja teemad.....	18
2.3.1. Alamkategooria „üldhariduskooli õpilane“ kesksed teemad.....	21
2.3.2. Tähelepanekud kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete meetodite koostoimest elulugude analüüsil.....	29
2.3.3. Ühe eluloo analüüs.....	30
Kokkuvõte	39
Summary: School in life writings. On the example of life writing campaign „Estonia 100. My Life and Love“	41
Kasutatud allikad	43
Arhiiviallikad.....	43
Kirjandus	43
Lisad.....	47
Lisa 1. Tekstide ja kooliteema pikkuse andmed ja arvutused.....	47
Lisa 2. Lugude jaotus sünniaastate kaupa.	48
Lisa 3. Kogumisvõistluse "Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus“ üleskutse.	49
Lisa 4. Lugude jaotus teemade kaupa.....	50
Lisa 5. Graafik „kooliteema pikkuse suhe kirjutise pikkusesse“.....	51

Sissejuhatus

Kool on üks olulisemaid etappe inimese elus. Koolis omandatakse lisaks üldisele haridusele ka oskused (eriti sotsiaalsed oskused) elus hakkama saamiseks. Kooliskäimise aeg jääb indiviidi elus kõige kiiremini arenevasse eluetappi ning lapsest kujuneb kindla maailmavaatega täisväärtuslik ühiskonna liige. Lisaks kodusele kasvatusesele on haridusel suur mõju inimese maailmavaate kujunemisele. Kuna kooliharidus on läbi aegade pidevalt muutunud ning muutub ka edaspidi, otsustasin uurida, kuidas inimesed mäletavad kooli ja kuidas nad kooliga suhestuvad ehk kui suurt tähtsust sellele oma eluloojutustustes omistatakse. Uurimustööd tehes lähtun eeldusest, et eluloos räägitakse inimese jaoks olulistest temadest ja sündmustest.

Selle töö esimeseks eesmärgiks on anda ülevaade kooli kujutamisest elulugudes, uurides ühelt poolt temade valikut, teisalt aga kirjutamise iseärasusi. Allikatena kasutasin 2015. aasta detsembrist kuni 2017. aasta jaanuarini toimunud kogumisvõistlusele „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus“ saadetud elulugusid. Esmalt plaanisin uurida kõiki aspekte, mis kooliteemaga vaadeldud lugudes seostusid: alates õppimise kogemusest kuni koolimaja asukoha kujutamiseni. Allikmaterjaliga lähemalt tutvudes selgus, et taoline analüüs oleks käesoleva töö jaoks liiga mahukas. Seega annan oma töös ülevaate kõikidest elulugudes esinenud kooliga seotud temadest, kuid analüüsis fookuseerin tähelepanu õppimise kogemusele. Töö teiseks eesmärgiks on tegeleda elulugude analüüsi metodoloogilise aspektiga: kuidas koostada andmetabel ja kontrollida, kuidas see lugude analüüsi juures toimib.

Töö on jaotatud kahte peatükki: „Allikad“ ja „Analüüs“. Esimeses annan ülevaate empiirilisest allikast - vaatluseks valitud elulugudest ning nende tekstide analüüsiviisist, mida siinses töös rakendan. Töö põhiosa – allika analüüs – on koondatud teise peatükki. Peatüki esimeses osas annan ülevaate uurimuse teoreetilistest lähtekohtadest ning sõnastan olulisemad mõisted. Seejärel tutvustan elulugude peategelaste sünniaegadest lähtuvalt üldist ja kooli ajaloolist tausta. Elulugude analüüsiosa alustan kvantitatiivsetest andmetest – toon välja kooliteema mahu lehekülgedes ning selle suhte eluloo

üldpikkusesse. Ühtlasi tutvustan töö käigus koostatud andmetabelit, milles on lisaks eluloo kvantitatiivsetele aspektidele esitatud kõik kooliga seotud teemad kogu analüüsitava tekstihulga ulatuses. Andmetabelit käsitlen koondloona: kuna see hõlmab teavet kõikides vaadeldud lugudes ilmnenuid kooliteema esituste kohta, siis võimaldab see analüüsida iga üksikut lugu üldpildi ehk koondloo kontekstis. Koondloo kui analüütilise töövahendi sobivust üksikloole analüüsiks kontrollin kahe juhuslikult valitud eluloo näitel, mis on esitatud töö järgmises osas. Seejärel pöördun elulugudes enim esitatud teemade juurde ning püüan mõista, miks just need teemad elulugudes esile tõusevad. Analüüsipeatüki viimane osa hõlmab endas ühe eluloo lähianalüüsi koondloo taustal, vaadeldes seda nii kvantitatiivsetest aspektidest kui ka teemadest lähtuvalt.

Käesolev töö keskendub kooliteemale elulugudes, kasutades nii kvantitatiivseid kui ka kvalitatiivseid uurimismeetodeid. Tekstikorpuse analüüsil on oluline andmetabel, mis võimaldab kogu materjalist ülevaadet luua. Andmetabel ehk koondlugu annab informatsiooni nii elulugude vormistuslike kui ka sisuliste omaduste kohta, pakkudes üldraami elulugude kvalitatiivseks uurimiseks. Seega võimaldab koondlugu kui töövahend analüüsida üksiklugu tekstikorpuse kontekstis, st vaadelda, kuidas see suhestub teiste elulugudega.

Soovin tänada oma juhendajat dotsent Tiiu Jaagot, kes oli töö valmimise juures abiks iga küsimuse juures, mis tekkis. Samuti soovin tänada Eesti Kirjandusmuuseumi töötajaid, kelle lahkel loal sain juurdepääsu kogumisvõistluse „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus“ jaoks koostatud elulugude andmebaasile. Tänan ka elulugude autoreid, kelle kaastöödele minu uurimus tugineb.

1. Allikad

Uurimistöös kasutasin kogumisvõistlusele „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus“ saadetud elulugusid. Võistlus toimus ajavahemikul 2015. aasta detsembrist kuni 2017. jaanuarini. Kogumisvõistluse kodulehelt selgub, et kokku saadeti Eesti Kirjandusmuuseumile 193 kaastööd. Lugude hulgas oli nii varem kirja pandud kui ka spetsiaalselt võistluse jaoks koostatud kirjutisi. Tööde seast võis leida nii suguvõsaraamatuid kui ka autobiograafilisi kogemuslugusid eesti, inglise, saksa, rootsi ja võro keeles. (EKm, i.a.)

Oma töö põhiosa koostamisel kasutasin sellele kogumisvõistlusele laekunud lugudest 92 erinevat lugu. Valisin need kogumisvõistluse ajal koostatud andmebaasist. Andmebaas sisaldas loo numbrit ja autori nime, mida nimetan töös kirjeks. Kirjed olid lingitavad – neil klõpsates vastav kaastöö avanes. Töös viitan loo numbritele. (Edaspidi lisatakse need lood Eesti elulugude kogusse fond 350 ning need saavad uued numbrid. Samas kõik kaastööd on muuseumis kättesaadavad.) Tuleb lisada, et see andmebaas loodi kogumisvõistluse käigus ja ei ole avalikult kättesaadav. Kasutasin seda andmebaasi ja kaastöid Kirjandusmuuseumi töötajate loal õppetstarbel.

Analüüsiks valisin 90 esimest kirjet eelkirjeldatud andmebaasist¹. Kaks kirjet (nr 92 ja nr 102) olid koostatud mitut lugu sisaldava kausta kohta. Ühe numbri (kirje nr 89) alt võis leida kolme autori jutustuse sama inimese kohta. Sama autori erinevad kaastööd võisid olla ka esitatud erinevate kirjetena (näiteks nr 8 ja nr 51), kus ühes kaastöös keskenduti rohkem suguvõsa loole, teises aga autori enda eluloole. Seetõttu seostus 90 kirjega 92 lugu 88 erineva peategelasega. Valiku aluseks oli eeldus, et 90 (92) lugu on piisav koostamiseks ülevaadet kooliteema ilmumisest elulugudes. 90 esimest kirjet olid sellises järjekorras juhuslikult ja võiksid sellisena anda kvantitatiivse analüüsi käigus

---

¹ Interneti andmebaasis ei olnud kõiki eluloovõistlusele saadetud kaastöid – käsikirjalised puudusid. Kirjenumbrer oli aga antud kõigile (olenemata sellest, kas see interneti andmebaasis oli või ei). Seetõttu olid interneti andmebaasis osad kaastööd koos nende omistatud kirjenumbritega n.ö vahelt ära. Minu vaadeldud 90 kirjet (92 lugu) olid kirjenumbritega vahemikus 1-117.

raami, millest saaks lähtuda lugude kvalitatiivses analüüsis. Samuti ei ole teinud ma žanrilisi eelistusi – analüüsisin nii suguvõsa-jutustusi kui autobiograafilisi elulugusid. Ainsaks kriteeriumiks panin selle, et kirjutus peab vähemalt mingilgi määral kirjeldama kellegi elu ja/või sisaldama kellegi mälestusi.²

Esmase lugemise käigus koostas in andmetabeli, kuhu märkisin loo pikkuse lehekülgedes, kooliteemat puudutanud leheküljenumbriid, kooliskäimise aastad (kui oli märgitud) ning eraldi põhikooli/keskkooli ja ülikooli mälestuste lühikirjeldused. Eraldi tulp oli lugemise käigus tekkinud tähelepanekutele. Info ja lühikirjeldused märkisin tabelisse võimalikult elulooteksti-lähedaselt, et säilitada edaspidise analüüsi tarvis eluloo autori keelekasutuse eripära. Uuritud 92 loo põhjal joonistus välja analüüsi inforaam, mille relevantsust kontrollisin kahe samale eluloovõistlusele laekunud, ent inforaami koostamisest kõrvale jäänud loo abil.

Vaadeldud elulood sisaldasid ühtekokku 1627 lehekülge arvutikirjas teksti, mis varieerusid nii kasutatud kirjasuuruses, fondis kui failivormingus. Pikim lugu oli 174 lk, lühim 1 lk. Keskmiselt hõlmas üks kirjutus 18 lk. Kõige rohkem oli aga 20 leheküljelisi kaastõid (Lisa 1). Analüüsi inforaami kontrollimiseks võetud lugudest üks oli 30 leheküljele, teine aga mahtus 16 leheküljele.

Loetud tekstid jaotas in autorite sünniaastate põhjal gruppidesse, mille piiritlemisel kasutas in kümnendeid (Lisa 2). Enim kirjutisi oli saadetud 1940. ja 1930. aastatel sündinutelt (vastavalt 24 ja 22). Neile järgnesid kolmteist 1920. aastatel ja üksteist 1950. aastatel ilmavalgust näinud kodanike elukirjeldused. Teistel dekaadidel sündinud inimestele keskendunud lugude arvud jäid alla kümne. Kuues eluloos polnud peategelase sünniaastat mainitud. Noorim eluloo peategelane sündis aastal 1981 ning vanim 1905. aastal.

Kooliskäimise aega ei olnud kõigis lugudes märgitud – 40 inimesel 88-st ei piiritleta kooliskäimise aega üldse või mainitakse üksnes edaspidise hariduse (ülikooli, tehnikumi vmt) aastaid. Koolimineku aja saab kaudselt tuletada aga jutustaja-minategelase

---

² Analüüsist jäid kõrvale sama autori need lood, kus kooliteema puudus, kui teistes oli see olemas.

sünniaastast. Näiteks 1920. aastate lõpul ja 1930. aastate alguses sündinud laste hulgas võis olla neid, kes käisid koolis nii Eesti Vabariigi kui ka Nõukogude okupatsiooni ajal. Nende elulood annavad võimaluse võrrelda koolikogemust kahe erineva režiimi ajal ning sellest rääkimist.

2. Analüüs: mõisted, meetodid, rakendused

Elulugu on lugu, mis jutustab ühe indiviidi elukäigust ja -sündmustest võimalikult tõelähedaselt. Elulugu võib keskenduda ühele perioodile ja/või teemale inimese elus või pakkuda ülevaadet elust tervikuna (vt nt Kõresaar 2005a). Kõresaar toob „eluloo“ sünonüümideks esile „autobiograafia“, „biograafia“ ja „elulooline teemajutustus“, kus mõiste „elulugu“ omab siiski pisut laiemat tähendust kui „autobiograafia“ (Kõresaar 2005a). Näiteks on autobiograafia üheks tingimuseks see, et jutustuse autor kirjutab enda elust, eluloo puhul võib autoriks olla ka keegi teine. Seetõttu võib autobiograafiat mingis mõttes pidada eluloo üheks allvormiks.

Kirjandusteadlane Leena Kurvet-Käosaar (2010) toob eluloo-uurimises esile autobiograafia ja omaelulookirjutuse mõisted. Elulookirjutuse mõiste on esil Maarja Hollo artiklis „Elulood žanripiiridel“ (Hollo 2017). Elulooga seotud mõistete määratlemist ja selle problemaatikat Eesti elulugude kogu tekstide näitel on peaaegjalikult käsitlenud Rutt Hinrikus (2003) (eluloo ja mälestuste kui kahe žanri eristus), Tiina Kirss (elulugu kui autobiograafiline, kui tunnistuslik ja kui narratiivne tekst) (2003: 218-222) ja Ene Kõresaar (kogemuse ja mäletamisega seotud aspektid) (2003, 2005b). Kogumisvõistlusele saadetud kaastöid analüüsid ei seadnud ma loetule žanrilisi piire – lugesin läbi kõik interneti andmebaasi esimese 90 kirje alla jäävad tekstid, olenemata nende laadist. Seega võib öelda, et käesolev töö lähtub võistluselt osavõtjate endi eluloo-määratlusest, sellest, mida nemad *eluloo* all mõistavad. Enamasti

on tegu autobiograafilise jutustusega, kus jutustaja-minategelane räägib enda elukäigust nii nagu ta seda mäletab.

Üks võimalus elulugude kui narratiivsete tekstide analüüsimiseks on eristada kolme kihti või tasandit: tekst, lugu ja faabula. Siinses töös järgin seda plaani, mille on sõnastanud Hollandi kultuuri- ja kirjandusteoreetik Mieke Bal (1997). *Tekst* on loo üks esitusviis mingis meediumis. *Lugu* on teatud viisil esitatud faabula. *Faabula* on jutustuse kronoloogiliselt reastatud sündmused, mida esitades saab vabalt reastada. Sama lugu võib esineda eri tekstidena (sündmuste järge, mahtu ja esitamise viisi saab muuta), kuid loo faabula (sündmuste tekstist eraldiseisev kronoloogiline järjestus) jääb samaks. Oluline on mõista, et tekst, lugu ja faabula ei ole samatähenduslikud terminid. (Bal 1997: 5, 6) Elulooliste jutustuste kontekstis on *faabula* eluloos esitatavad sündmused nende kronoloogilises järjestuses, *lugu* nende sündmuste teatud viisil ja järjekorras esitamine ning *tekst* selle loo üks versioon mingis meediumis, antud juhul kirjapandud (arvuti)tekst. Oskus eristada neid kolme tasandit on vajalik elulugude narratiivseks analüüsiks.

Sarnaselt teistele narratiivsetele tekstidele sisaldavad ka elulood faabulat loovaid elemente: sündmused, tegelased, aeg ja koht (Bal 1997: 7). Elulugu uurides on oluline eristada eluloo peategelast autorist. Üldiselt on autobiograafia autor, jutustaja ja minategelane sama (vt näiteks Lejeune 2010). Samas võib elulugudes see asi ka teisiti realiseeruda. Rootsi etnoloog, teadlane ja kirjanik Bo G. Nilsson tõdeb, et „tihti joonistuvad autobiograafilised narratiivid välja teiste inimeste lugude ja kogemuste najal“ (Nilsson 2003: 213). Sealjuures toob Nilsson esile, et autobiograafias võivad jutustaja ja peategelane olla ka erinevad isikud – näiteks jutustaja sünniloo puhul võib peategelaseks olla hoopis ema.

Samuti tuleb osata eristada jutustamise aega jutustatava sündmuse ajast. Jutustamise aeg on eluloo kirjapanemise aeg, loo sündmuse aeg on aga see, mil jutustatav juhtum või sündmus aset leidis. Pärimustekste uurides on aja temaatikat käsitlenud näiteks Tiiu Jaago, eristades jutuvälise ja jutu-tegelikkust. Samuti arutleb ta jutu esineva aja eri kihtide – mineviku-, oleviku- ja tulevikutegelikkuse üle. (Jaago 2001a: 231, 233.) Ene Kõresaar on erinevate aegade suhet elulugudes iseloomustanud mõistega

eluloosünkretism, mis tähendab, et „elulugudes avalduvad omavahelises koosmõjus nii individuaalne, sotsiaalne ja ajalooline aeg kui ka minevik, olevik ja tulevik“ (Kõresaar 2005b: 13).

Üheks populaarseimaks elulugude kogumise viisiks on erinevad üleskutsed ja kogumisvõistlused (Annist jt 2017: 83). Üleskutsetel on üldjuhul mingi konkreetne teema ning üleskutse tekstis on välja toodud uurijapoolsed soovitusel, abistavad küsimused jmt. Seega mõjutab eluloo fookust ka eluloo kirjutamise põhjuseks olnud üleskutse tekst (Hinrikus 2003a: 186).

Siin vaadeldava eluloo kogumisvõistluse üleskutses sõnastatud teemad ja küsimused ei ole ranged ettekirjutused jutustajale (Lisa 3). Pigem on need soovituslikud, loodetavasti meenutamist abistavad vihjed, jättes kirjutajale üsna vabad käed. Seetõttu kirjeldatakse elulugudes peaaegu alati ka selliseid teemasid, millele üleskutses tähelepanu pole pööratud, kuid mis autori jaoks on olulised: „Kahtlemata on iga kirjutaja jaoks kirjutamisel määravaks ka teatud perioodi olulisus kirjutaja jaoks, seetõttu on kõigis elulugudes eredaid pilte lapsepõlvest ja noorusest.“ (Hinrikus 2003a: 190.) See Rutt Hinrikuse väide peab paika ka siinse uurimuse allikateks olevate elulugude puhul. Kogumisvõistluse „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus“ üleskutse tekst (Lisa 3) ei sisalda küsimusi kooli kohta, kuid koolikogemuse kirjeldus on enamikes elulugudes olemas. Siinkohal rõhutan, et siinkäsitletavates elulugudes ei ilmne kooliteema mitte uurijate huvist ja küsimustest lähtudes, vaid nii, nagu jutustajad ise selle oma loosse paigutavad. Käesoleva töö üheks eesmärgiks ongi uurida, millised on elulugudes enamlevinud kooliga seotud teemad ning kuidas eluloo jutustajad neid avavad.

Elulugu on vahendiks kogemuse uurimisele, folkloristid keskenduvad aga jutustusele (kuidas ja millest räägitakse), kus kogemus haakub jutustamisvalikute ja -võtetega. Oma töös lähtungi folkloristlikust vaatepunktist, uurides nii narratiivi kui ka enamkäsitletud teemasid, püüdes anda ülevaadet inimeste koolikogemusest ning selle väljendusest elulugude kontekstis. Uurimistöös kasutan pärimusliku ajaloo meetodit. Pärimusliku ajaloo „peamiseks allikaks on nii suuline kui ka kirjalik jutustus, mille kaudu uuritakse jutustaja vaadet ühiskondlikele, ajaloolistele ja individuaalsetele sündmustele,“ (Jaago 2001b: 8). Pärimuslik ajalugu ehk rahvapärase ajalookäsituse uurimine on

interdistsiplinaarne meetod – pärimuslike tekstide tõlgendamiseks on tarvis uurida ka üldisemat ajaloolist tausta (Jaago 2006). Kooliteema esituste tõlgendamiseks visandan ajaloolise tausta jutustatud sündmustele ja olukordadele.

2.1. Ajalooline taust

Enamike elulugude peategelaste sünniaastad jäid 1920. – 1950. aastate vahemikku. Sel põhjusel vaatlen siinses ajaloolise tausta tutvustuses Teise maailmasõja eelset, aegset ja järgset eluolu Eestis, kooliskäimist mõjutanud sündmusi ja nende tõlgendusi eluloouurimuslikest vaatenurkadest. Ajaloolise konteksti uurimine aitab luua vajalikud taustteadmised koolimälestuste uurimiseks ja mõistmiseks. Liicati tuleb mängu ka mentaalne kontekst, millest Ene Kõresaar lapsepõlvemeenutustega seoses kirjutab nii: „...mälestusjutte mõjutab lapsepõlves omandatud maailmanägemine. Seepärast peab vanemate eestlaste lapsepõlvenarratiive analüüsid arvesse võtma seda konteksti ning mehhanisme, kuidas neid õpetati /.../ mõtlema“ (Kõresaar 2005c: 59).

Kasvatusteadlane Viive-Riina Ruus on kirjutanud haridusest Eestis 1918.–1940. aastatel. Eesti Vabariigi algusajal võeti vastu „Avalikkude algkoolide seadus“, mis muutis alghariduse kohustuslikuks ja õppemaksu vabaks. Samuti muutus algkooli õppeaeg eelnevaga võrreldes pikemaks ning õppekava laiemaks. Tähtsaks peeti kooli demokraatlikkust, emakeelset õpetust, laste sünnipäraste eelduste arendamist ja muid Komensky, Rousseau', Pestalozzi ja reformpedagoogilistest ideedest lähtuvaid põhimõtteid. (Ruus 2009.) Kooli esimeseks astmeks oli algkool ning teiseks vabatahtlik, kuid tasuline gümnaasium (Rannap 2012: 96). 1930. aastatel kujunenud rahvuslik patriotism ja ideoloogia mõjutas teiste valdkondade seas eriti just kooli. Läbi kooli taheti „teha lastele selgeks riiklike kampaaniate rahvuskultuuriline tähtsus, et see jõuaks nende kaudu ka kodudesse“ (Kõresaar 2005c: 60, 61). Selles näeb Ene Kõresaar oma uurimuses „Elu Ideoloogiad: kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus

eestlaste elulugudes“ põhjust, miks rahvuslus oli eakate eestlaste lapsepõlve kogemustes pidevalt esil. Kooliõpilaste patriotismi mõjutasid ka skautlikud laste- ja noorteorganisatsioonid, nagu näiteks Kodutütred ja Noored Kotkad.

Teise maailmasõja puhkemise tõttu katkes paljude laste koolitee. Sõja eest põgenenud perekondade lapsed jätkasid haridusteed väljaspool Eestit põgenike jaoks loodud eesti koolides. Sõja-tegevuse ja uue poliitilise režiimi eest põgenemine, aga ka nõukogude võimu poolsed küüditamised ja tapmised vähendasid 1940. – 1950. aastatel oluliselt eesti eliiti ja haritlaskonda (Ruus 2012). Eestisse jäänute jaoks muutis nõukogude okupatsioon avaliku- ja privaatsfääri vahekorda ning lähiajaloo sündmuste ametlikku tõlgendust (Kõresaar 2005c: 64). Eestiaegse vabaduse mälestuste ning uue poliitilise korra värskuse tõttu loodi mitmel pool Eestis koolinoorte vastupanuliikumisi, mis nõukogude võimu poolt maha suruti, karistades nende liikmeid vangistusega.³ Stalinismiperioodil valitsenud üleüldisest hirmust küüditamise ja võimu huviorbiiti sattumise ees, tekkisid topeltstandardid – ametlikes ja argielulistes suhtlussituatsioonides, aga ka avalikus- ja privaatsfääris kehtisid erinevad käitumisreeglid, mis mõjutasid ühtlasi ka laste käitumist koolis kui avalikes riigiasutuses. Kodust anti kaasa teadmised, mida võib ja mida ei tohi avalikult teha ega rääkida.

Kooliharidusse viidi sisse mitmed struktuursed ja sisulised muutused, mida iseloomustab näiteks enne 1940. aasta 26. augustit välja antud õpikute kasutamise keeld (Rannap 2012: 124). Samuti hakati rõhku panema nõukogude režiimile omase poliitilise ideoloogia õpetamisele, kehtestades uued, nõukogulikud õppekavad. Positiivse poole pealt muutus haridus lastele kättesaadavamaks. Viive-Riina Ruus on kirjutanud, et 1949. aastal muutus kohustuslik põhiharidus 7-klassiliseks, 1958.–1963. aastatel muudeti see aga 8-klassiliseks. Põihariduse omandasid peaaegu kõik pärast sõda sündinud lapsed. Üha enam noori omandas pärast kohustusliku põhiharidust ühel või teisel viisil ka keskhariduse. 70. aastatel mindi üle kohustuslikule keskharidusele, mistõttu omandas 1980. aastate alguses keskhariduse lausa 99% 18-aastastest. (Ruus 2012.) Hariduse

---

³ Andmeid koolinoorte vastupanuliikumiste loomistest ja mahasurumistest (ja muudest kooliga seotud sündmustest) leiab näiteks Heino Rannapi 2002. aastal koostatud ning 2012. aastal täiendatud teosest "Eesti kooli ja pedagoogika kronoloogia"

muutumist kättesaadavamaks (ja kohustuslikuks) võib pidada üheks põhjuseks, miks koolikogemus enamikes selle töö jaoks loetud elulugudes esile kerkib.

Eesti Vabariigi aegsete laste- ja noorteorganisatsioonide asemel koondati klassiväline tegevus 1940. aastal uute, kommunistliku partei politiseeritud massiorganisatsioonide alla – oktoobrilapsed (vanuses 6-10 a), pioneerid (10-15 a) ja kommunistlikud noored (14-28 a) (Pilve 2012a). Ajaloolane Eli Pilve kirjutab, et nende organisatsioonide kaudu korraldati mitmeid põnevaid ent tugeva nõukogude propagandaga klassiväliseid üritusi (Pilve 2012a). Kuigi need õpilasühingud olid vabatahtlikud, sai klassivälistest huvitegevustest osa võtta üksnes vastavasse organisatsiooni kuuludes (Pilve 2010). Lisaks avaldati lastele liitumiseks survet nii õpetajate kui ka kooli juhtkonna poolt, kuna partei ootas koolidelt nende organisatsioonide liikmete arvu pidevat tõusu (Pilve 2012a). Pilve väidab, et kommunistlikuks nooreks ehk komsomoliorganisatsiooni liikmeks mitte-olemine võis takistada keskkooli ja ülikooli pääsemist ning erialase töö leidmist (Pilve 2012b). Nii koolipoolne surve komsomoli astumiseks, kui ka komsomoliorganisatsiooni liikmeks olemise või mitte-olemise mõju hariduse omandamisel leiab kinnitust ka elulugudes.

Mida eelnevast ajaloolisest taustast edasiseks elulugude analüüsiks meelde jätta? Oluline on arvestada jutusündmuste ja ajaloolise raami seoseid, mis annavad taustteadmised elulugudes kirjeldatud teemadele. Siin töös vaadeldud elulugude vanimate jutustajate koolitee katkes Teise maailmasõja puhkemisega. Juhul kui kooliteed jätkati, toimus see kas välisriigis või okupeeritud kodumaal – mõlemal juhul muutus kooliskäimise keskkond. Nõukogude võimu perioodil kujunes kooliharidus küll kättesaadavamaks, kuid ka poliitilisemaks. Koolis väljendus see muuhulgas laste- ja noorteorganisatsioonide kaudu, kuhu kuulumine andis eeliseid nii kooliajal kui ka pärast kooli. Vähemoluline pole ka (kasvatusest tulenev) mentaalne kontekst. Hirm nõukogude võimu ees sundis inimesi hoolikalt mõtlema, mida avalikult öelda ja teha ning mida mitte. Sellist mõtete ja kõneluste kaheplaanisust kirjeldatakse ka elulugudes.

2.2. Kvantitatiivne analüüs: andmetabel ja koondlugu

Töö järgnevas osas analüüsin vaadeldavaid lugusid kvantitatiivsetest aspektidest lähtuvalt. Annan ülevaate kooliteema kajastamise pikkusest ning selle seotusest eluloo pikkusega. Samuti pööran tähelepanu sellele, mitmendal elulooleheküljel asub jutustaja kooliteemat käsitlema. Kvantitatiivne analüüs annab aimu kooliteema üldisest mahust elulugudes. Kooliteema ulatus eluloos osutab kooli tähendusrikkusele eluloo kontekstis. Kvantitatiivse uurimisetapi käigus visandasin koondloo, mis ühelt poolt hõlmab kõiki koolikirjeldustesse puutuvaid teemasid nagu esimene koolipäev, klassikaaslased jms (ülevaade teemadest leidub Lisas 4), teisalt annab see ülevaate elulugude formaalsetest aspektidest (keskmine lehekülgede arv, kooliteema pikkus lehekülgedes jmt). Koondlugu pakub üldraami kvalitatiivse analüüsi jaoks (millest tuleb täpsemalt juttu järgmises alapeatükis): millised teemad koolist jutuks tulevad ja kuidas ühe loo koolikirjeldused suhestuvad üldpildiga – sellega, mida koolist elulugudes üldiselt leida võib.

Koondloo saamiseks kasutasin andmetabelit, mille koostas esmase lugemise käigus. Andmetabeli sissekannetele tuginev koondlugu sisaldab teavet vaadeldud lugude formaalsetest tunnustest. Siit võib välja tuua kooliteemaliste kirjelduste pikkuse ning selle, kui suure osa see tervikloos seisukohast hõlmab. Ilmnes, et keskmine lugu on 20 lk pikk, kusjuures kooliteema algab tavaliselt 3. leheküljelt ning võtab enda alla umbes 4 lehekülge. Analüüsi seisukohast tähendab see, et kooli(elu)kirjeldus hõlmab keskmiselt viiendiku eluloo mahust. Huvitav on see, et need eluloo küllaltki üldistavad proportsioonid on peaaegu samad, mis eluski – keskmine inimene käis 30-40 aastat tagasi koolis umbes kuuendiku oma elust.⁴ Samuti on õrnalt tajutav tendents, mida pikem on lugu, seda rohkem on kirjutatud ka koolist (Lisa 5). Küll aga on see trend liiga nõrk, et seda reeglilikult pidada.

---

⁴ 2015. aastal oli naiste oodatav eluiga 81,5 aastat, meestel 73,1 aastat (Tammur, 2017: 40) ning 30-40 aastat tagasi oli keskmine haridustee pikkus 12 aastat (Silm ja Valk, 2015: 99)

Koostatud andmetabeli ja sellele tugineva koondloo põhjal joonistusid välja enimkäsitletud kooliteemad. Üldiselt olid esindatud esimese koolipäeva, koolimineku teekonna, õpetajate ja õppejõudude, õppeainete, ürituste ning ka klassikaaslaste kirjeldused. Kuna enamus lugusid pärines aastatel 1920 - 1959 sündinult, on läbivateks teemateks ka sõjaaegne kool ja haridustee katkemine, õppetöö paguluses, aga ka kool nõukogude ajal – pioneeriks ja komnooreks olemine, teadmine, mida tohib nõukogude koolis rääkida ja mida mitte jmt. Nõukogude võimu kehtima hakkamisel Eestis muutusid ühiskonnas kehtivad avalikud ja mitte-avalikud reeglid. Hirm küüditamise ees sundis inimesi hoolikalt valima oma sõnu ja käitumist avalikus ruumis, et mitte sattuda pealekaebajate tõttu võimu huviorbiiti.

Koondlugu kui analüüsivahendit (eelkirjeldatud formaalsetele aspektidele lisaks ja nende andmete tõlgendamiseks) oli vaja selleks, et fikseerida, millised alateemad üldse kõneks tulevad, millised neist on enamesitatavad ja millised haruldased. On töid, mis koosnevadki üksnes kooliaja kirjeldusest, samas leidus ka neid, kus kooliskäimise aega polnud üldse puudutatud. Üsna tihti ei ole koolist kirjutatud ühtse, katkematu tekstina, vaid peatutakse ka muudel teemadel, mis on loo jutustamise ja mõtte edasiandmise seisukohalt autori meelest olulised. Näiteks ühe 1948. aastal sündinud naise eluloos (kirje nr 45) algab kooliteema teisel leheküljel, kus ta kirjutab enne kooli minemist naabritüdruku juures õppimisest, esimesse klassi minemisest ja tollasest kooliteest. Teise klassi mineku seob ta aga pere kolimisega, mis omakorda tingib uue maja kirjeldamise ja lapsepõlve kaaslasel külas käimisest jutustamise kolmanda lehekülje alguses. Seejärel räägib ta suvede maal veetmisest, kirjeldab talutöid ja sealset eluolu. Kooliteema juurde pöördub ta tagasi alles kolmanda lehekülje lõpus, kirjeldades nüüd juba uue kooli ja kodu marsruuti.

2.2.1. Koondlugu: töövahend kvalitatiivseks uurimiseks

Esmase lugemise põhjal koostatud andmetabelist välja joonistunud koondloo kui analüüsivahendi sobivust üksikloos analüüsiks kontrollisin kahe kirjutisega interneti

andmebaasi teise poolde jäänud lugemata töödest. Esimene lugu pärineb 1940. aastate⁵ lõpul sündinud naiselt (kirje nr 118), kelle jaoks on see elulugude kogumisvõistluste kolmas kaastöö.⁶ Eluloo alguses loob autor keskkonda, tutvustab ennast ja oma peret (esimesel lehel on ta lisanud ka perepildi) ning kirjeldab kodumaja. Lugu on arutlev, iseendasse sissevaatav ning hõlmab elus tehtud valikutele ja juhtumistele põhjenduste otsimist ja selgituste andmist.

See elulugu on 30-leheküljeline ning kooli teema esmane mainimine toimub kolmandal leheküljel (nagu andmetabelist välja joonistunud koondloolgi). Nii tava- kui ka ülikoolist on kirjutatud üheksal leheküljel. Samas ei sisalda kõik need 9 lehekülge üksnes koolimälestusi, vaid on läbi põimitud iseenesesse sissevaatavatest aruteludest. Lugu on üles ehitatud temaatiliselt ning kooliteest rääkimine ei ole kronoloogiliselt järjestatud⁷. Pigem tulevad koolimälestused meelde mingi teise mälestusega seoses. Näiteks järgnevas lõigus toob autor välja, et lapselapsi vaadates meenub talle ta enda lapsepõlv. See assotsiatsioon viib omakorda koolimälestuste kirjeldamiseni.

Kui vaatan oma lapselaste nägelust, meenuvad vanad ajad. Ega ma vist nii hea vanem õde polnud nagu mulle meeldib mõelda. Aga tõsi on, et võtsin nooremaid koolipidudele ja muudele käikudele kaasa. Kui koolis küsiti, kuidas kodus vanemaid abistame, ütlesin enda päästmiseks, et aitan lapsi hoida. Õpetaja kiitis, aga ise mõtlesin, et mis abi see koos mängimine ka on. Nüüd olen aru saanud, et on ikka küll. (Kirje nr 118: 21, 22.)

See jutustaja on oma eluloo saatnud elulugude kogumisvõistlusele kolmel korral, siinvaadeldav on viimane neist. Selles eluloos kirjeldab ta oma poja ja teiste lähedaste

---

⁵ Autor ei too välja oma sünniaastat, kuid kirjutab, et 2016 aasta detsembris oli ta 69 aastat vana (kirje nr 118: 1)

⁶ Esimene elulugu on saadetud aastal 2001 (EKLA f350: 1343), teine aastal 2006 (EKLA f350: 2053). Neid kahte elulugu on omavahel võrrelnud Tiiu Jaago oma artiklis, mis ilmus 2008. aastal välja antud kogumikus „Ruumi loomine“ (Jaago 2008). Sama jutustaja esimese, 2001. aastal saadetud eluloo toimetatud variant on avaldatud kogumikus „Eesti rahva elulood III. Elu Eesti NSV-s“ (Hinrikus 2003b).

⁷ Kronoloogilise järjestuse all pean silmas jutu-sündmuste järjekorra vastavust päriselus juhtunud sündmuste järjekorrale – kõige pealt räägitakse varem juhtunud, seejärel kirjeldatakse hilisemaid sündmusi jne.

kooliteed põhjalikumalt kui enda oma. Kuna autor on varasemalt koolimälestusi sisaldavat elulugu kirjutanud, ei ole see üllatav. Võimalik, et autor ei soovinud ennast korrata. Kuigi esmalt saadetud eluloos (EKLA f350: 1343) keskendub ta iseenda koolimälestustele tõepoolest rohkem kui siin vaadeldud loos, peab ta siiski vajalikuks kirjeldada ka poja ja teiste sugulaste kooliskäimist. Kirjutisest lähtuvalt võib põhjuseks pidada seda, et poeg on ta ainus laps ja seda, et perekond on jutustajale oluline. Elu jooksul on kogu tähelepanu ja vanemlik hoolitsus koondunud pojale ja poja perele. Pojaga käivad nad ka tänapäeval väga tihedalt läbi. Rohke rääkimine poja elust annab mõista, et autor elab talle ja tema perele tugevasti kaasa. Lisaks sellele on poja kooliteest möödunud vähem aega kui ta enda omast ning mälestuste värskus võib samuti olla üheks põhjuseks, miks autor oma kolmandas eluloos poja kooliteed põhjalikumalt kirjeldab kui enda oma.

Teine loetud tekst (kirje nr 147)⁸ räägib põhiliselt huvitegevuse õppimisest, milleks on algklassides balleti ja hiljem võimlemine. Lugu koosneb 16 leheküljest ning on jaotatud kaheks: esimene pool keskendub peamiselt balletitreeningutele, treeningkaaslastele, omavahelistele suhetele ja etendustele; loo teises pooles meenutab autor oma kogemusi teatristuudios. See pool koosneb omakorda kolmest episoodist, „Mõte“, „Hääl“ ja „Surm“, mis pärinevad juba varem, 1983. aastal Moskvasse filmirežissööride kursuste vabariiklikule kohale kandideerimise jaoks valminud kirjutisest „Kilde stuudiopäevilt“.

Kui võtta balletistuudios ja hilisemalt teatristuudios õppimisest kirjutamist kooliteema avaldumisena, siis algab koolist rääkimine juba esimesel leheküljel ja jätkub kuuenda leheküljeni. Seitsmendal leheküljel kirjeldab ta balletitreeningute vahetamist võimlemistundide vastu algkooli lõpul ning kaheksandal leheküljel mainib ta ülikooli astumisega paralleelselt ka astumist teatristuudiosse. Samal leheküljel algab jutustuse teine osa, mis kirjeldab tegemisi teatristuudios ning põhineb autori päevikutel. Päeviku kasutamine mälestuste kirjutamisel annab võimaluse lisada jutustamishetke hoiakutele ja meeleoludele ka päeviku kirjutamise aegsed meeleolud. Selle osa sissejuhatuses sõnab autor:

---

⁸ Sama jutustaja eluloo üks versioon, milles keskendub õpetaja kogemusele, on avaldatud Rutt Hinrikuse koostatud kogumikus „Mina, õpetaja“ (Hinrikus 2015).

Kirja pandu baseerub minu päevikutele, mida pidasin stuudiopäevil. See on suures osas sõna-sõnaline kajastus tegelikkuses toimunud. Loomulikult autori vaatenurgast nähtuna. (Kirje nr 147: 8.)

Teatristuudiost kirjutatu paistab silma oma teistsuguse kirjutamisstiiliga – rohkem on dialooge, loos jutustatud sündmuste ajal mõeldud mõtteid, olustikukirjeldust. Dialoogide ja päevikutäpsuse kaudu loob ta teksti, mis on orienteeritud kuulaja-lugeja tähelepanu köitmiseks. Ilukirjandusliku stiiliga manab ta elava pildi jutustatavast sündmusest, pannes lugejat tundma seda, mida ta ise tollel hetkel tundis. Poola kirjanik ja ajakirjanik, kahe eluloolise raamatu autor Janina Bauman on kirjutanud „Mälestused meenuvad tükati./.../selleks, et ehitada üles narratiivi, peab autor täitma tühimikud, ühendama üksikud killud sujuvalt ja usutavalt“ (Bauman 2002: 31). Seetõttu võib öelda, et iga kirjutatud eluloo puhul on tegu jutustaja isikliku kogemuse ja vaatenurgaga mineviku sündmustele, millest saab osa ka lugeja.

Mõlemad koondloo kui töövahendi kontrolliks valitud lood ilmestasiid koondloo omadusi mitmest aspektist. Kirjutise struktuurilt ja ülesehituselt ühtisiid mõlemad lood enam-vähem koondloos välja toodud formaalsete aspektide keskmiste näitajatega. Küll aga erinesid nad kooliteema fookuse poolest – esimene lugu keskendus põhjalikumalt lähedaste kooliteele, teine lugu sisaldas peamiselt huviharidusega seotud mälestusi. Seega paigutus esimene elulugu koondloo kontekstis sinna, kus jutustaja kirjeldab kellegi teise koolikogemust. See tekitas küsimuse, miks eelistab autor rääkida poja kooliteest enam kui enda omast (põhjastena võib välja tuua seda, et enda koolist on jutustaja kirjutanud oma varasemates kaastöodes, aga ka seda, et poeg on tema ainus laps). Teine analüüsitud elulugu paigutus koondloo kontekstis sellele väljale, kus kirjeldatakse erialasidusaid õppimisi, mitte üldhariduskooliteemasid. Teatristuudio mälestustele keskenduva osa kirjutamisstiili silmapaistvus ülejäänud eluloost pani arutlema ühelt poolt mälu, teisalt aga päeviku kasutamise mõjudele eluloo kirjutamisel.

2.3. Kvalitatiivne analüüs: kategooriad ja teemad

Elulugude esmasel lugemisel ja andmetabeli koostamise abil joonistused välja peamised alateemad, millest kooliga seoses kirjutatakse. Selleks, et neid süstematiseerida, jaotasin elulood jutustaja-minategelase vaatenurgast lähtudes kolme kategooriasse: õpilane, õpetaja, kõrvaltvaataja. Kõrvaltvaataja kategooria alla liigitasin need lood, kus kirjeldati laste, õdede-vendade või teiste inimeste kooliskäimist. Samuti võtsin arvesse lood, kus kirjutati vanemate kooliteest, olgugi, et autor ise sel ajal ei pruukinud veel olemas olla. Minu jaoks oli tähtis, et sellest inimesest, kelle kooliskäimist puudutati, kirjutati kolmandas isikus. Neist kolmest kategooriast eristasin alamkategooriaid (näiteks õpilane: (1) põhikooli õpilane, (2) tehnikumi õpilane jne).

Selliste kategooriate loomisel lugude kvalitatiivse analüüsi tarvis võtsin eeskujuks Helsingi ülikooli folkloristika emeritprofessori Satu Apo seisukohad, mis on avaldatud 2003. aastal ilmunud artiklis „Rahvapärase mõtteviisi uurimine arhiivi- ja küsitlusmaterjali abil“. Apo tutvustab selles jutustustest lähtuvat, s.o induktiivset uurimisviisi, mida ta rakendas ühe rahvaluule tekstikorpuse analüüsil. Ta eristas kategooriad, mille kaudu analüüsis korpuses asuvaid tekste (Apo 2003: 20). Siinses töös on olukord sama: esmalt piiritlesin arhiivitekstid, kujundades neist tervikliku tekstikorpuse, et seejärel liikuda korpuses olevate tekstide kaudu kooliteema avamiseni. Selles uurimisetapis on vajalikud nii uuritavat teemat puudutavad kontekstilised andmed (nagu eelpool kirjeldatud ajalooline taust elulugudes esineva kooliteema mõistmiseks) kui ka „kesksete teemade“ eritlemine (Apo 2003: 221). Selleks sõnastas Apo igast tekstikorpuses olevast loost „vähemalt lausepikkuse kokkuvõtte“, millest omakorda otsis „korduvaid või paralleelseid tähendusstruktuure“ (Apo 2003: 223). Toimisin ka oma töö teises etapis analoogiliselt: esmasele andmetabelile toetudes sõnastasin koolikirjeldustes kesksed teemad, et selle kaudu avada jutustaja suhe kooli ja visandada kooliteema esinemine elulugudes. Teemadeülene analüüsisitasand on aga seotud eelkirjeldatud kategooriatega, mis lähtusid tegelaste rollist ehk vaatepunktist.

Kategooriates (õpilane, õpetaja ja kõrvaltvaataja) vaatlen järgnevalt lähemalt õpilase oma. Õpilase kategooria jagasin kooliliike arvestades kaheks alamkategooriaks: üldhariduskooli õpilase ning tehnikumi/ülikooli⁹ õpilase alamkategooria. Õpilase vaatenurka sisaldas valdav osa lugudest – 86 lugu 92st, kusjuures üldhariduskoolis õppimisest kirjutati 81 ning kõrg- või kutsehariduse omandamist puudutati 64 loos. Mõlema perspektiivi kasutamist leidis 59 kirjutises. (Õpetaja tööst on meenutusi 19 loos ning kõrvaltvaatajana on kooliteemat kirjeldatud 62 tekstis.)

Üldhariduskooli õpilase alamkategooria lood jaotasin omakorda rühmadesse teemade kaupa. Teemad valisin lugudest esilekerkinud trendide ning elukäigu mõttes tähtsate sündmuste kaudu. Siinkohal tuleb aga tõdeda, et mingi sündmuse pidamine tähtsaks ning selle arvamine teemade hulka on käesolevas töös siiski minu enda otsustus ning ei pruugi ühtida jutustajate endi rõhuasetustega. Tähtsaks pidasin neid sündmusi, mis on muu elukäigu suhtes otsustavad ja/või piire loova iseloomuga, tuues kaasa enne-pärast jutustamisstiili. Näiteks esimese koolipäeva puhul on tegemist teatud piiriolukorraga, mis võimaldab eristada olukorda enne kooli ja kooli ajal. Seega võib esimese koolipäeva aktust pidada omamoodi siirderiituseks, mille käigus muutub lapse roll ja staatus ühiskonnas, tehes sellest elukäigu mõttes piire loova sündmuse.

Teemad „tunnid“ ja „töö kooli kõrvalt“ jaotasin nende nähtuste erinevate tahkude iseloomustamiseks omakorda alateemadeks. Teema „tunnid“ jaotasin sellisteks alateemadeks nagu „vahetunnid“, „lemmikained ja/või ained, mis läksid hästi“ ning „ained, kus raskusi“. Samuti tõin teema „töö kooli kõrvalt“ all eraldi välja alateema „kooliga seotud töö“. Sinna liigitasin lood, mis puudutasid kooli poolt kohustuslikku kolhoosi- ja aiatööd, töölaagreid jmt, aga ka ühiskondlikult kasulikke tööd ehk ÜKT nagu mõnedes elulugudes on kirjutatud (kirjed nr 2 ja nr 85). Ülejäänud teema „töö kooli kõrvalt“ alla liigitatud lood puudutasid kas suvevaheajal või majandusliku olukorra parandamise eesmärgil õppimisega paralleelselt tööl käimist. Kategooriate, alamkategooriate, teemade ja alateemade jaotust ning uurimisfookuse paigutust vaata lähemalt järgnevast tabelist (Tabel 1.).

---

⁹ Alamkategooria „tehnikumi/ülikooli õpilane“ alla liigitasin lood, mis sisaldasid endas mälestusi üldhariduskoolide hulka mittekuuluvatest õppeasutustest (kutsekool, tehnikum, ülikool, kodumajanduskool jne).

KATEGOORIAD	Alamkategoriad	teemad	alateemad	
ÕPILANE	üldhariduskooli õpilane	esimene koolipäev		
		koolimaja/olustiku kirjeldus		
		tunnid	<i>vahetunnid</i>	
			<i>lemmikained ja/või ained, mis läksid hästi</i>	
			<i>ained, kus raskusi</i>	
		koolipersonal		
		klassikaaslased		
		poliitiline temaatika		
		kool ja kodu		
		koolivahetus		
		kool sõja ajal		
		hinded		
		üritused, huviringid jmt.		
		töö kooli kõrvalt		<i>kooliga seotud töö</i>
		koolitee		
	lõpetamine ja sellega seonduv			
	Tehnikumi/ülikooli jmt õpilane			
ÕPETAJA				
KÕRVALTVAATAJA				

Tabel 1. Uurimuses loodud kategooriate, alamkategoriate, teemade ja alateemade hierarhilised suhted ning uurimisfookuse paigutus.

2.3.1. Alamkategoria „üldhariduskooli õpilane“ kesksed teemad

Koostatud teemataabelist (Lisa 4) selgus, et kõige rohkem kirjutatakse oma klassikaaslastest ja suhetest nendega. Populaarsuselt järgmised teemad on „kool ja kodu“ ning „tunnid“. Üsna paljudes lugudes kirjeldatakse ka õpetajaid ja teisi koolitöötajaid, huviringe ja -alaseid, üritusi ja kooliväliseid tegevusi. Lõpetamisega seonduvat ning poliitika avaldumist koolis puudutati samuti märkimisväärselt palju.

Mida täpsemalt nende teemade all käsitletakse? Klassi- ja koolikaaslastega seoses tuuakse välja näiteks kooli sportlased, musikaalsed või muud moodi eredad isiksused (kirjed nr 16, nr 98, nr 107). Mainitakse ka pinginaabreid (kirjed nr 43, nr 45, nr 81, nr 100), sõbrannasid (kirjed nr 29, nr 84, nr 101, nr 111) või sõbrannade/sõprade puudumist (kirjed nr 6 ja nr 107). Huvitav on see, et mõni naisautor räägib ka suhetest poistega (kirjed nr 16 ja nr 85), kuid ükski meesautor ei too eraldi välja suhteid tüdrukutega. Poiste omavahelisest suhtlusest räägitakse aga küll (kirjed nr 52, nr 91, nr 93, nr 98, nr 100).

Üllataval kombel puudutasid väga vähesed – kõigest kaheksa jutustajat – oma eluloos esimest koolipäeva.¹⁰ Seetõttu saab öelda, et eluloo teemana ei pruugi esimene koolipäev (olguigi, et elukäigu seisukohast piire loov sündmus) esile tõusta. Suulise ajaloo uurija Valerie Raleigh Yow (2005: 20) kohaselt mäletavad inimesed sündmusi ning mõningaid seotud detaile siis, kui see sündmus on tähendusrikas või kätkeb endas tugevaid emotsioone. Neis vähestes lugudes, kus esimest koolipäeva siiski kirjeldati, seostus see tõepoolest mingi tugeva emotsiooni või tavatu juhtumiga. Üks autor mäletab lisaks aabitsate jagamisele ja meeleheitlikule püüele klassikaaslaste nimesid meelde jätta isa osalemist 1. septembri aktusel, mis oli ühtlasi ka ainus kord, mil isa aktusel osales (kirje nr 99). Teine autor mäletab esimest koolipäeva aga niimoodi:

Eredalt on meelde jäänud esimene koolipäev 1970. aastal. Aktusele läksime vanaemaga, kuna ema oli laudas tööl ja pidi kaks korda päevas

---

¹⁰ Võrdluseks – kooli lõpetamisega seotud teemasid puudutati tunduvalt rohkemates lugudes – neid oli 33.

lehmi lüpsma./.../Tol mälestusväärset päeval oli mul seljas pidulik koolivorm sakilise kraega valge pluusi ja pihikseelikuga, jalas valged põlvikud ja uued sandaletid ning käes ilus hall koolikott. Peale aktust, aabits kenasti kotti pandud, astusime bussi ja sõitsime Kariväravasse, kust läbi metsa lookles kahekilomeetri-pikkune kodutee. Kui hakkasime kodu poole kõmpima, küsis vanaema minult, kus su koolikott on. Olin selle unustanud Kadrina bussijaama./.../Hakkasin nutma, aga vanaema ei riieldnud minuga kunagi, vaid sõitis üksi Kadrinasse tagasi ja tõi koti ära, kus see õnneks sama koha peal seisis. (Kirje nr 85: 2, 3.)

Kui esimeses loos autor ütleb, et isa enam kooliaktusele ei tulnud, kuid ei maini, mida see tema jaoks tähendas, siis teises loos on esitatud ka jutustaja-minategelase toonane reaktsioon – ta hakkas nutma. Loole lisab dünaamilisust veel eelnev riidetuse ja koolikoti kirjeldamine vastavalt piduliku ja ilusana. Kirjeldatud episoodi esimene pool loob piduliku ja üleva õhkkonna, mis kulmineerub kurvas, eelnevale vastandunud emotsionaalse koolikoti kaotusega. Lõpplahendus on siiski õnnelik, kuna vanaema ei riieldnud, vaid tõi koolikoti tagasi.

Lisaks esimesele koolipäevale kui piiriolukorrale on oluline ka kooli ja kodu vahelise keskkonna erinevus. Rootsi etnoloog Orvar Löfgren (2015: 41) kirjutab: „Kool, kus valitseb klassitubade, tunniplaani, vahetundide ja kellahelina range kord, valmistab lapsi ette tulevaseks tööeluks.“ Tõepoolest, kooli või ka lasteaeda minnes sattus laps tuttavast, kodusest miljööst ühtäkki võõrasse keskkonda, kus hakkama saamiseks tuli sulanduda uude seltskonda ning kohanduda teistsuguste reeglite ja range distsipliiniga. Eriti tugev on kahe keskkonna, kodu ja kooli vaheline kontrast siis, kui puudub eelnev lasteaiakogemus. Seda ilmestab hästi järgmine lõik, kus jutustaja rõhutab, et tema lasteaias ei käinud ning kirjeldab ühest keskkonnast teise siirdumist järgnevalt:

Kolimisega Selist Alusse sai turvaline lapsepõlv otsa. Ütlen nii sellepärast, et olin kodune laps. Ma ei ole päevagi lasteaias käinud ning kooli minnes arvasin, et olen seetõttu millestki olulisest ilma jäänud. Enamik klassikaaslastest tundsid üksteist, tekkisid ühe ja teise lasteaias

seltskonnad. Mulle oli kõik uus: kodu, kool ja suvel oli veel sündinud vend ka, kes pesamuna staatuse endale sai. (Kirje nr 99: 1, 2.)

Eeltoodud tekstikatkend on eriline veel selle poolest, et lisaks koolile oli uus ka kodumaja, asula ja isegi üks pereliige – suvel sündinud vend. Autoril muutus korraga nii avalik sotsiaalne staatus (lapsest õpilaseks) kui ka peresisene (pesamunast pere eelviimaseks lapseks). Viimast staatuse muutust mainib ta ka ise.

Olustiku ja keskkonna muutused ei avaldu üksnes esimese koolipäeva ja koolimineku kirjeldustes, vaid ka kooli vahetusega seoses. 26 inimese kogemuslugu sisaldab endas ka teise kooli õppima minemist koolis õppimise ajal. Võõrasse keskkonda minekuga kaasneb sageli ebakindlus ja tekib vajadus ennast kehtestada. Uues kohas hakkama saamisest on näiteks üks autor kirjutanud, et perega pidevalt kolimise tõttu oli ta *selgeks õppinud mõned toimetulekuviisid – aktiivne suhtlemine ja optimism* (kirje nr 111: 2).

Kooli vahetati palju seoses sõjaaja ja pagulusega. Eriti suured muutused puudutasid just neid, kes pidid oma kooliteed jätkama välismaal. Seda ilmestab hästi 1936. aastal sündinud naise jutustus, milles ta kirjeldab koolitee algust 1943. aastal Eestis, seejärel nädal aega saksa kooli sõjapaguluse perioodil, siis koolitee jätkumist Saksamaal loodud Blombergi Eesti koolis ning hiljem veel kooliskäimisi Ameerikas. Parimad mälestused on tal enda sõnutsi Eesti kooliga seotud. Lisaks uutele inimestele, olid Ameerikas ka teised kombed, mis tema jaoks olid ennenägematud:

Esimesel nädalal ameerika koolis imetlesin kahe vanema naisõpetaja juukseid, need olid huvitavat lilla-halli värvi. Tookord ma ei teadnud, et nende juuksed olid värvitud, arvasin et ameerika vanemad naised on ilusamad kui euroopa naised. Olime ju tulnud sõjaaegsest Euroopast kus ei olnud saadaval juuksevärvid. (Kirje nr 108: 16, 17.)

Ja veel:

Esimesel nädalal ameerika koolis elasin läbi elamuse mis ei unune ja mis on hiljem kordunud. On meeles stseen klassiruumis kus keskmist kasvu imeilusa lilla-halli värvi juuksesoenguga naisõpetaja jooksis ümber

klassiruumi. Teda ajas taga poiss pika joonlauuga. See oli ennenägematu pilt. Meid oli alati kodus õpetatud respekterima ja hindama õpetajaid.

(Kirje nr 108: 17.)

Esimene lõik kirjeldab positiivset kogemust – jutustaja imetleb vanema õpetaja värvitud juukseid. Teine kogemus on aga pigem negatiivse alatooniga – õpilane ajab joonlauuga õpetajat taga. Mõlemad nähtused tekitasid temas imestust ning mõlemaid vastandab ta oma päritolu kultuuriga: sõjaaegses Euroopas polnud juuksevärve saadaval ning kodus oli neile sisendatud austust õpetajate vastu. Tegemist on tüüpilise „meil seal, neil siin“ piirisituatsiooniga.

Sõda ja sellele järgnev mõjutas tugevalt laste koolikogemust. Sõja ajal jäi üsna paljudel kool pooleli ja nagu ka eelnevalt mainitud, pidid ebastabiilse olukorra tõttu riigis paljud pered kodust ja kodumaalt lahkuma. Olukord koolis muutus märkimisväärselt ka mahajääjate jaoks. Näiteks 1928. aastal sündinud naine kirjutab, et 1940. aastal vahetusid koolis nii õpikud kui õpetajad (kirje nr 35: 3). Sellised lood liigitasin teema „poliitiline temaatika“ alla. Siia kuuluvad kõik lood, kus vähegi puudutati poliitika mõju koolielule, kaasaarvatud nõukogude võimuga kaasnenud laste- ja noorteorganisatsioonide liikmeteks (pioneerideks ja oktoobrilasteks) olemist ning komsomoli algorganisatsiooni astumist.

Sõjale järgneval perioodil tuli kohaneda uuenenud ühiskonnas – inimesed muutusid ettevaatlikumaks, et mitte sattuda võimu huviorbiiti. Lugudest selgus, et kodus kogetud vanemate inimeste mõtteviis kandus üle ka lastele. Seda ilmestavad eriti hästi kaks lugu. Nende lugude peategelaste vanusevahe on küll 17 aastat (üks on sündinud 1940. aastal teine aga 1957), kuid kirjeldatav nähtus – teadmine, mida võib ja mida ei tohi avalikult rääkida – on sama. Esimesel juhul sõnastatakse tõdemus, et *õige pea sai selgeks, et seintel on kõrvad, et koolis ära kaeba, vaid räägi kodus jm* (kirje nr 90: 1). Selle põhjuseks on ema õpetus mitte kaevata. Teine lugu on 1957. aastal sündinud mehe autobiograafia, kus ta kirjeldab analoogilist olukorda järgmiselt:

Ning teine asi, mille üle ma tagantjärele ka ise väiksel imestan!..!/: seitsmeaastaselt, kooli minnes, teadsin ma väga hästi, mida väljaspool kooli võib rääkida ja mida mitte. Et avalikku ruumi kodust teada olevate tõdedega laiutama ei minda ja teatavate küsimuste üle vaidlema ei

hakata, oli mulle eelnevate teadmiste põhjal iseenesestmõistetav. Seetõttu ei mäleta ma, et mind oleks koolimineku eel üldse konkreetsemalt juhendatud. Päris kindel aga on, et mulle ei õpetatud kahepalgelisust: kodus tuleb rääkida nii ja koolis naa – kommunistlikku süsteemi kõvasti kiita. Selle, mida koolis noil vastuolulistel teemadel räägiti, võtsin vaikides teadmiseks, ja kui tunnis vastata tuli, siis muidugi vastasin, nagu koolis räägitud oli, kuid omaenese arvamise jätsin enda teada ning kõigil muudel puhkudel püüdsin neid teemasid nii palju vältida, kui võimalik.
(Kirje nr 93: 1.)

Selles lõigus ei oska autor öelda konkreetset põhjust, miks ta juba teadis, mida rääkida ja mida mitte. Eelnevalt välja toodud tekstikatkendis sisalduvad väited, et see oli *eelnevate teadmiste põhjal iseenesestmõistetav* ning et talle päris kindlasti *ei õpetatud kahepalgelisust*, annavad edasi koduse meelsuse ja selle mõju tema käitumisele. Koolis räägitule küll vastu ei vaielnud, aga otseselt ei nõustunud ka – tõdeb ta lõpuks.

Silmahakkavalt paljud kirjutajad mõtisklevad laste- ja noorteorganisatsioonides osalemise üle. Eesti Vabariigi ajal tegutsenud lasteorganisatsioonide asemele tulid Nõukogude okupatsiooniga uued – pioneerid, kommunistlikud noored ja oktoobrilapsed. 1928. aastal sündinud naine kirjeldab sellist organisatsioonide teisenemist kaelaräti värvuse kaudu: *1940. a. toimus murrang eestlaste elus!..!Kollase kaelaräti asemel tuli punane* (kirje nr 35: 3). 1932. aastal loodud tütarlaste skautliku noorteorganisatsiooni Kodutütred üheks vormi osaks oli ja on ka tänapäeval kollane kaelarätik (Kodutütred 2018). Punane kaelarätt on tuntud pioneeride vormi tunnusliku osana Nõukogude Liidus. Sellist suundumust osutada elulugudes oma kuuluvusele või mitte-kuuluvusele nõukogudeaegsetesse organisatsioonidesse on muuhulgas märkinud ka Rutt Hinrikus kirjutades järgmist: „Tavaliselt eeldavad elulookirjutajad nõukogude aja puhul teatud kindlatest nähtustest rääkimist, samuti teatud nähtuste salgamist (nt jõulude tähistamine, pioneeriks, komsomoli, NLKP-sse astumine, üliõpilasaastate meelsusdemonstratsioonid, kokkupuuted julgeolekustruktuuridega, suhted välismaaga, mitmesugused defitsiidikogemused, kogemused Nõukogude armeest jne).“ (Hinrikus 2003a: 207.)

Nõukogude organisatsioonidesse kuulumise või mitte-kuulumise põhjusi esitatakse mitmel viisil. Üks autor toob välja, et vanematega nõu pidades jõuti ühisele otsusele hakata oktoobrilapseks (kirje nr 100: 5). Teise loo autor kirjutab, et ta tahtis küll pioneer olla, pakkus emale nõusoleku saamiseks lausa 5 rubla, aga ema ei lubanud (kirje nr 103: 3). Elulugudes kirjutatakse ka koolipoolsest survest komsomoli astumiseks (kirjed nr 48, ja nr 100). Mõnel puhul tuuakse esile, et ei kuulunud ühtegi nõukogudeaegsesse laste- ja noorteorganisatsiooni. Komsomoli mittekuulumine võis kaasa tuua raskusi hilisemas elus. Seda ilmestab hästi järgnev lõik, kus kirjutatakse oma vennast:

Tartu ülikooli pääses vaid komsomoli soovitusel. Ta polnud aga oktoobrilaps, pioneer ega komsomol olnud. Mingi kirja direktor Esser talle kirjutas ja ta sai ülikooli, õigusteadukonda. Vennal õnnestus veel kogu ülikooli aeg komsomolist hoiduda, aga hiljem erialast tööd saada oli võimatu. (Kirje nr 90: 2.)

Eriti selgelt võimaldab organisatsioonidesse mitte kuulumist esile tuua vastandus: üldiselt kõik lapsed koolis – „mina“ mitte:

Kooli(s), kus kõik lapsed kandsid lisaks koolivormile ka samasugused jalavarje, sest muud lihtsalt polnud saada, käitusid vahetundidel koridoris viisakalt paarilisega käsikäes päripäeva sussisahinal ringi kõndides, nii mõnelgi hinges lootus kasvada eeskujulikuks pioneeriks ja/või kommunistlikuks nooreks.

Mina õnneks või kahjuks nende viimaste hulka ei kuulunud, sest mu üks suurimaid eeskujusid, /.../, oli mu vanem vend, kes põlastas punast kaelarätti, nii et ka minul ei tekkinud armastust oktoobrilapsemärgi järele. (Kirje nr 94: 8.)

See lõik on võetud 1979. aastal sündinud naise eluloost. Tema kooliaeg jäi 1980. aastate lõppu, mil sündmuste arengud viisid Nõukogude Liidu lagunemiseni. See võib olla üheks põhjuseks nii tema kui ka venna „punase kaelaräti põlastamiseks“. Ka siin loos kasutatakse punast kaelarätti pioneeriks olemise sümbolina. Samuti kinnitab kaelaräti sümboolsust järgnev lõik, kus ühtlasi avaldub nõukogude kooli ülepolitiseeritus ja

silmakirjalikkus – mittepioneeridest õpilasi esitleti kontrollidele punase kaelaräti abil kui pioneerorganisatsiooni liikmeid:

Koolis läks õppimine hästi. Ainukeseks probleemiks oli pioneeriteema. Isa ja ema olid selle meile juba ammu selgeks teinud, et meie pioneeriks ei astu. Meie olime sellega leppinud, aga kui kooli tulid inspektorid, seoti mulle ja vennale ikkagi pioneerirätik kaela. (Kirje nr 72: 2.)

Pioneeriks olemist meenutatakse vastukaaluks ka positiivses võtmes. 1943. aastal sündinud naine kirjutab, et *meile, lastele, ei öelnud sõna kommunist mittemidagi. Aga pioneerirühmas oli huvitav* (kirje nr 101: 4). Kui jutustaja toob esile lasteorganisatsioonide positiivse tahu, siis põhjendab ta seda nimelt huvitavaks peetud tegemiste kaudu. Üks autor tõdeb sarnaselt eelnevale: *..pioneerid ikka olime, kuid rohkem selle pärast, et siis tehti igasuguseid huvitavaid koondusi* (kirje nr 16: 23). 1953. aastal ilmavalgust näinud naise kirjutises on ühe peatüki pealkirjaks „Tubli pioneer“. Pioneeriks olemist peab ta iseenesest mõistetavaks: *Ei mäleta, et keegi meie klassist ei oleks pioneer olnud, niivõrd iseenesestmõistetav tundus tol ajal kuulumine lasteorganisatsioonidesse* (kirje nr 110: 2). Oma eluloos kirjeldab ta põhjalikult pioneeriks olemist ja selle kasulikkust – omandati mitmeid oskusi, koguti vanapaberit ja männikäbisid. Tema oli ka üks neist, kes sai 1967. aastal kuuks ajaks minna üleliidulisse pioneerilaagrisse „Artek“.

Poliitiline teema ei avaldu mitte üksnes nõukogude kooli kirjeldustes, vaid ka sõjajaeelse Eesti Vabariigi koolist kõneledes. Mõistagi ilmneb see aga teisiti kui nõukogude ajal kooliskäinute lugudes. Kui viimaste puhul annab tooni indiviidi sisemine konflikt avaliku ja privaatse sfääri arvamuste vahel ning oma tegeliku meelsuse varjamine, siis Eesti Vabariigi aegses koolis käimise kirjeldustes seda tunnet ei esitata. 1927. aastal sündinud mees kirjutab: *Sain tugeva rahvusliku süsti nii klassitundides kui noorkotkana* (kirje nr 23: 2). See „rahvuslik süst“ kumab läbi terves tema eluloos, mis on tugevalt seotud sõja ja eestlusega. 1924. aastal sündinu kirjeldab oma loos aga 1939. aastal algkooli lõpuaktust väisanud tolleaegse peaministri Kaarel Eenpalu külaskäiku. Mõni aeg varem oli Narva linna 3. algkooli külastanud riigivanem Jaan Teemant, kellega seoses on autoril meeles humoorikas seik:

Nii näiteks külastas teda riigivanem Teemant, kes käis minu klassis matemaatika tunnis. Minult küsis ta, et kui palju on 2×2 . Vastasin, et 4. Siis palus ta õpetajalt tükk paberit. Rebis selle kaheks tükiks ja ütles: „Näete, siin on 2 tükki paberit“. Rebis need 2 paberitükki katki ja ütles: „Näed nüüd, et üks kord rebisin nad katki. Nüüd rebin nad veel teistkord katki. Sain 6 paberitükki. Seega 2×2 on 6“. Hiljem klassijuhatajalt küsisime, et kuidas on taolise matemaatikaga. Klaasijuhataja vastas, et riigivanem tegi nalja. (Kirje nr 26: 10.)

Selle lõigu autor kirjeldab kooliteemalise jutu sees veel President Konstantin Pätsi nägemist Narva linnas, kuigi see sündmus ei ole konkreetselt kooliga seotud. Küll aga näitab Pätsi nägemise eraldi mainimine selle episoodi olulisust kirjutajale. Riigivanem Jaan Teemanti kui tähtsa isiku otsene pöördumine kirjutaja poole jättis autorile samuti kirka mälestuse, mis väljendub selle humoorika seiga küllaltki detailses meelde jäämises. Küllap on autor seda lugu aja jooksul mitmeid kordi jutustanud, mis omakorda on kaasa toonud lapsea mälestuse muutumise hõlpsasti mõistetavaks humoorikaks episoodiks.

Elulugudes enamesitatud teemad kirjeldasid nii kooliga seotud argiseid, poliitilisi kui ka mentaalseid aspekte. Igapäevaelu raames räägiti kõige rohkem klassikaaslastest ja omavahelisest suhtlemisest, aga ka tundidest ja nendega seonduvast. Samuti võib argise teema alla paigutada koolivahetusega seonduva. Poliitilisest teemast puudutati kõige rohkem laste- ja noorte organisatsiooni kuulumist või mitte-kuulumist, kusjuures pioneeriks olemist kirjeldati nii positiivses kui ka negatiivses võtmes. Poliitilised teemad avaldusid ka sõjajärelsetes koolimälestustes, kuid meelsuse varjamise asemel rõhutati nendes lugudes pigem rahvuslikku uhkust. Mentaalsetest aspektidest tõusis esile vanemate ja kodu mõju lapse meelsusele, mis tõi kaasa teadmise, mida tohib avalikus ruumis rääkida ja mida mitte. Samuti kirjutati nii koolipoolsest kui ka ühiskondlikkust survest komsomoli astuda. Kõiki neid teemasid käsitlesin selles ulatuses, mida võimaldasid need lood, mis jaotusid kategooriasse „õpilane“ ja sellest eraldatud alamkategooriasse „üldhariduskooli õpilane“.

2.3.2. Tähelepanekud kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete meetodite koostoimest elulugude analüüsil

Töö eelnevas osas kasutatud kvantitatiivse uurimise käigus lõin koondloo ehk töövahendi, mis andis ülevaate elulugude formaalsetest aspektidest (eluloo keskmine pikkus ja kooliteema maht lehekülgedes, nende omavaheline suhe). Samuti hõlmas koondlugu kõiki elulugudes esinenud koolikogemuslikke teemasid, aidates uurijal neid kaardistada ning suunata tähelepanu elulugudes enamlevinud kooliteemadele. Koondloo kui töövahendi sobivust ühe eluloo lähianalüüsiks kontrollisin kahe juhuslikult valitud looga interneti andmebaasi teise poolde jäänud lugudest. Need lood erinesid teineteisest kooliteema fookuse poolest – esimesel juhul keskendus loo autor oma lähedaste koolielule, teisel juhul kirjeldas jutustaja oma huviharidust. Nende kahe loo lähianalüüsid näitasid, et koondlugu kui töövahend sobib elulugude analüüsimiseks. Koondlugu andis üldraami, millest lähtudes tekkis lugemiseks nõ võrdlusalus või raam, mida üldse jälgida ja esile tuua.

Kvantitatiivse analüüsi tulemustest, sh koondloost lähtudes otsisin teid, kuidas vaatluseks valitud elulugude põhjal teha kvalitatiivset analüüsi. Selleks moodustasin kategooriad (lugudes esitatud vaatenurk vastavalt minategelase kooliga seotud rollile) ning alamkategooriad, millest valisin üldharidusliku kooli õpilase vaate. Alamkategooria all vaatlesin teemasid: nii nende esinemise esiletulekut või varjujäämist kui ka jutustaja lähenemisviise vaadeldavatele alateemadele. Kõige populaarsemaks ehk enimkäsitletud teemaks osutus „klassikaaslased, suhted nendega“. Palju puudutati kooli ja kodu suhet ning majandusliku olukorra avaldumist koolis. Alateema „poliitiline temaatika“ tuleb lugudest esile ajaloolistel põhjustel: riigikorra vahetumised tõid kaasa muutusi ja see ei jäänud märkamata ka isiklikus elus. Ühtlasi püütakse selgitada enda elu ja valikuid erinevate riigikordade ajal. Näiteks tundsid väga paljud vajadust ära märkida poliitiliste mõjutustega laste- ja noorteorganisatsioonidesse kuulumist või mittekuulumist. Üheks sellise tendentsi põhjuseks võib olla näiteks see, et need organisatsioonid vahetasid välja Eesti Vabariigi aegsed laste- ja noorteorganisatsioonid, olles seeläbi laste jaoks Nõukogude poliitika üheks selgemini tajutavaks väljenduseks koolis.

2.3.3. Ühe eluloo analüüs

Kvantitatiivsetele andmetele ja koondloole tuginedes kasutan töö siinses osas veel üht kvalitatiivse analüüsi viisi. Kui eelnevalt kontrollisin koondlugu kui töövahendit nii kahe loo kooliteema avamise kui ka kategooriate ja alamkategooriate eritlemise kaudu välja koorunud teemade põhjal, siis nüüd vaatlen, kuidas see toimib ühe eluloo kui tervikteksti analüüsil. Eluloo valisin loetud tekstide seast juhuslikult. Ainsaks kriteeriumiks seadsin koolimälestuste olemasolu. Valides panin näpu kinnisilmi suvalisele kohale lugude nimekirjas. Valituks osutus kirje number 101 all olev kaastöö, kus kooliteema oli olemas. See on sõjaajal sündinud naise elulugu¹¹, kes tekstis küll sünniaastat välja ei too, kuid kirjutab, et ta *on sündinud sõjaajal viinakuu tonditosina päeval* (kirje nr 101: 11). Et iseloomustada kooliteema paiknemist eluloos kui terviktekstis ning selle suhestumist teiste käsitletud teemadega, annan siinses lähianalüüsis ülevaate loost tervikuna, seades fookuse koolimälestuste avaldumisele.

Analüüsitud lugu on 10 lehekülje pikkune ning kooliteemale on pühendatud kolmas kuni kuues eluloo lehekülg. Pikemalt on juttu põhikoolist, põgusamalt tehnikumiperioodist. Töö edasises osas tuleb ta aegajalt kooliteema juurde tagasi, rääkides autokoolist, edasiõppimisest ning laste kooliteest. Lugu on kirjutatud mitmes etapis. Erinevatel aegadel kirjutatud osad paiknevad eraldi lõikudes. Mõne lõigu alguses toob autor välja, mitu aastat on eelneva osa kirjutamisest möödunud, kuid mitte kõigis. Seetõttu jääb kohati ebaselgeks, millised lõigud on kirjutatud samal ajal ja millised mitte. Kaastöö algusesse on autor märkinud eluloo kirjutamise alustamise aastaks 1996 (kirje nr 101: 1). Sellest ajast pärineb ka töö põhiosa. Kaheksandal leheküljel on väike lõik, mis on kirjutatud pärast viiete aastat. Seejärel on veidi hiljem kirjutatud lõik, ent millal, autor ei täpsusta. Järgnevad lõigud on lisatud eelnevast juba kümnekond aastat hiljem. Autor on oma eluloo pealkirjastanud kui „ÜHE MAANAISE ELULUGU.....“. Lugu on osalt liigendatud alapealkirjadega („Aeg, mida tean teiste

---

¹¹ Vaatluse all olev elulugu on avaldatud kogumisvõistluse „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus“ põhjal koostatud kogumikus „Minu elu ja armastus. Eesti rahva elulood“ 2. köites (Hinrikus & Kirss 2018).

juttude järgi“ ning „Kooliaeg ja teismelise iga“), osalt aga suurema reavahega uue teema alustamisel.

Elulugu algab alapealkirjaga „Aeg, mida tean teiste juttude järgi“. Siinses osas tutvustab autor teiste inimeste mälestustele ja kuuldud juttudele tuginedes sõjaaegset eluolu kodukülas. Kuna autor teab oma varasest lapsepõlvest ja tollaegsest keskkonnast üksnes teistelt kuuldud juttude kaudu, määratleb ta end oma pere ja kogukonna kaudu. Ta väljendab oma kuuluvust rühma asesõnaga „meie“, mille puhul saab eristada kolme tasandit. Esmalt kuuluvus perre: *meilt polnud muud võtta, kui isa uued saapad ja vana jalgratas*, teisena kuuluvus külla: *meie küla säästis neist koledustest see, et asus keset lagedaid põlde* ning viimaks kuuluvus rahva hulka: *tuli välja, et polnud vaja sakslasi ega venelasi, et tühjendada külad inimestest. Seda tegid meie inimesed ise* (kirje nr 101: 1). Need kolm tasandit asetuvad üksteise sisse – pere on osa külast ja külainimesed on osa rahvast. Lähedastelt kuuldud juttude põhjal kirjutatud osa lõpetab ta väikese lõiguga kolhooside tegemise ajast. Lõik algab sõnadega *siis saabus „vaikus“* (kirje nr 101: 1), mis iseloomustab nii sõjaaja lõppemist kui teistsuguse, nõukogude ajastu algust.

Edasi kirjutab autor juba ajast, mida mäletab ise. Üks varasemaid mälestusi pärineb ajast, mil ta ei olnud veel kahe aastanegi, kuid on autori sõnul eredalt meeles: *Olin alla 2a kui sõda tuli tagasi ja ema viis meid hobusega metsa varju. Istusin vennaga vankri päras punase vatiteki all ja piilusin välja. Õhtupime taevas punetas ja kõmises* (kirje nr 101: 1). See mälestus on seotud tajudega – tal on meeles nii õhtutaeva kui ka vatiteki punane värvus ning eemalt kostuv kõmin. Ka järgmine mälestus on seotud sensoorsete aspektidega, kus autor kirjeldab kolimise ajal olnud päikesepaistelise, kevadist ilma ning oru põhjas kasvava uhke saarepuu imetlemist.

Autor kirjutab, et lapsepõlv oli *raske aga huvitav* (kirje nr 101: 1). Seda ilmestab hästi eluloos kirjeldatud seik oma õest, kes anti 2-aastasena isa õele kasulapseks, sest tal ei olnud lapsi. Jutustaja arvas toona, et tema õde on seal õnnelik, kuna kandis alati ilusaid riideid. Kui nad aga aastaid hiljem vestlesid, siis selgus, et *ka tema lapsepõlv oli olnud väga kole* (kirje nr 101: 2). Selline stiil annab mõista, et autor näeb eluloo kirjutamise ajal ka enda lapsepõlve *koledana*. Jutustaja kirjeldab isa alkoholilembust ja sellest tulenevaid probleeme. Isa *lõpetas oma elutee* kui eluloo mina-tegelane oli 10-aastane

(kirje nr 101: 2). Jutustaja räägib ka ema raskest elust kolhoositöö ja üksinda pere eest hoolitsemise tõttu ning noorema õe ja venna surmast. Positiivse poole pealt toob ta esile oma armastust loomade, eriti hobuste vastu ning kolhoosis sepa aitamist hobuste rautamisel.

Lapsepõlve positiivsed ja negatiivsed aspektid avalduvad kirjeldamiseks kasutatavas sõnavaras. Näiteks loomade ja sepaga on seotud palju häid kirjeldusi, sealhulgas *Meil oli ilus valge juttselfaga ja tähtotsaga punane lehm „Jutik“, ta oli väga hea ja hoidis mind* ning *Neil oli 2 punast hobust, /.../. Tublid ja siledad*, aga ka *Hiljem emaga tööl olles olin sepaga suur sõber. /.../. See tore vanamees elas meie naabruses* (kirje nr 101: 1, 2). Negatiivsest aspektist kirjeldab ta muuhulgas isa joomisprobleemiga seotut: *Aga jooma hakkas ta kõvasti, muutudes nuhtluseks oma emale, naisele ja lastele, aga ka peks ei olnud meile kellelegi võõras* (kirje nr 101: 1).

Eluloo järgmine osa kannab alapealkirja „Kooliaeg ja teismelise iga“. Jutustaja alustab Kavilda ürgoru serval asuva mõisa kirjeldamisest, kõneldes selle räämas olukorrast tänapäeval. Samuti räägib ta koduküllast, mängimisest lähedal elanud sõbrannadega ja üldse laste omavahelistest suhetest ja tegemistest toona. Järgmises lõigus võtab ta teemaks vanas mõisahoones asuva kooli ja seal õppimise. Ta selgitab, et ta läks kooli teistest pisut varem,¹² samal ajal koos kahe sõbrannaga, kuid mõlemad sõbrannad jäid istuma. Jutustaja tõdeb, et *nii pidin üksi edasi trügima* (kirje nr 101: 4). Kooliskäimise raskusest annab aimu koolis hakkama saamise kirjeldus:

Kuigi mu pea jagas, ei ole ma kunagi viitsinud korralikult õppida. Tihti olin püsimatu ja lohakas. Eriti neljandas klassis tuli märkusi ridamisi, mille ees sain ema käest kõvasti riielda. Raske oli eesti- ja venekeele grammatikaga. Ei püsinud mul ükski asi korras. Kaotasin kooliasju ja määrasin end tindiga nii, et isegi klassijuhataja soovitas emal mulle ainult siniseid riideid õmmelda. (Kirje nr 101: 3, 4.)

---

¹² Autor selgitab, et ta oli oktoobris sündinud ning oleks pidanud alles järgmisel aastal kooli minema, sest tol ajal alla 7 aasta vanuseid lapsi ei vastu ei võetud. Kuna ta oli vanema venna kõrvalt lugema ja arvutama õppinud, sai ta siiski koos teistega kooli minna, olgugi, et ei olnud veel seitsme aastane (kirje nr 101: 3).

Sarnaselt eelnevale näitele kooliskäimisest, on ka nääripeo-meenutuses esil sensoorsus ja millegi erilise imetlemine:

Olid „mustad“ näärid, läksime kummikud jalas, Konguta rahvamajja. Saal oli rahvast puupüsti täis ja mulle kõik seal uus ja huvitav. Meenub kuidas imetlesin üht endaealist tüdrukut. Ta oli kui ingel, helesinine õhuline kleidike, pikad hästi heledad lokkis juuksed seljal lahti. (Kirje nr 101: 3.)

Lisaks sõbrannadega koos kooliskäimisele ning esimese nääripeo kirjeldusele (tal on eredalt meeles, et ema kinkis talle siis uue aabitsa) kõneleb ta oma kooliteest: selle pikkusest ja eripäradest, aga ka varanduslikust kihistumisest laste hulgast. Kuigi autor ei maini sõnagagi esimest koolipäeva, kõneleb ta siiski esimesest õpetajast – me saame teada, et *esimene õpetaja oli vana mees* (kirje nr 101: 3). Ta räägib ka teistest õpetajatest, kellest mõndasid kirjeldab kui *närvilisi vanatüdrukuid ja lausa hüsteerikuid, kelle käest võis sakutada saada ja isegi kaardikepiga mööda näppe või turja* (kirje nr 101: 4). Eraldi toob ta välja matemaatikaõpetaja, keda ta tänab oma hea matemaatikaoskuse eest, ning ajalooõpetajat, kelle tunnid olid alati huvitavad.

Veidi pikemalt räägib ta võimlemistundidest ning sportimisvõimalustest koolis, kirjeldades muuhulgas talvespordialasid. Suusatamise puhul tehti vahet *parematel ja halvematel* suusatajatel: *Parematele suusatajatele anti korralikud, teistele „pütilauad“*. *Need olid laiad pealt ühe rihmaga. Nendega sai ka kummikutega sõita* (kirje nr 101: 4). Palju mängiti pallimänge, millega õhtuti liitusid ka täiskasvanud.

Tsiviilkaitse ja tuletõrje õppustele lisaks sisaldavad koolielu kirjeldused ka poliitilisi teemasid, mida jutustaja ise poliitilisena esile ei too. Näiteks pioneeriks olemisest rääkides rõhutab ta poliitilise ideoloogia asemel selle organisatsiooni praktilisemat ja mängulisemat poolt:

Meil oli pioneerituba. Mina astusin ka pioneeriks. Kui nüüd kuulen inimeste siunamist selle aja kohta, ei mõista ma neid. Meile, lastele, ei öelnud sõna kommunist mittemidagi. Aga pioneerirühmas oli huvitav.

Käisime matkamas ja mängisime igasuguseid mängu. /.../ Näidati filme loodusest ja loomadest. (Kirje nr 101: 4.)

Poliitika ning tolele ajastule iseloomulikud ühiskondlikud normid on tänapäeva lugejale nähtavad, kui ta räägib koolis esinenud kasvatuslikest aspektidest ning poiste ja tüdrukute vahelistest suhetest. Ta toob välja, kuidas neid kui lapsi *ei huvitanud mitte mingid poliitilised vaated, aga siiski kasvatati meid kesksooks, või õigemini poisteks* (kirje nr 101: 4). Näiteks tööõpetuses suunati neid arendama poisilikke oskusi. Samuti ei antud kodus, koolis ega muulgi viisil tüdrukutele teadmisi, mis oluks vajalikud nende naiseks kujunemisel. Vajalikke teadmisi said nad aga salaja küsides:

Kahju ainult, et meid ei valmistatud sugugi ette naisteks saama. Ka mu ema ei rääkinud mulle neist naiste asjust midagi. Ainult elu õpetas meid tüdrukuid, aga tihti valusalt ja kurvalt. Poiste ja tüdrukute vahelised suhted olid põlu all ja neist räägiti kui häbi asjust. Meie uurisime ikka salaja targematelt. (Kirje nr 101: 4.)

Kooliteema raames räägib ta ka suviti kolhoosis tööl käimisest. Suvise töö on tal pigem positiivsed mälestused: *Tore oli üheskoos, koju ei tahtnud kunagi jääda. Kõik käis naeru ja nalja saatel* (kirje nr 101: 5). Eriti suur osa, võrreldes muude tööde kirjeldustega, on pühendatud suvisele heinakoristusele. Selle põhjuseks võib olla heinatöö seotus hobustega, kes talle väga meeldisid. Kolhoositööst rääkides puudutab autor ka õhtuseid tantsupidusid ning veidi ka poiste ja tüdrukute omavahelisi suhteid: *Ka siis oli poisse vähem ja neil oli valikut. Vedas neil tüdrukutel kel kenam näolapp ja ilusamad riided. /.../ Kinol käisime jalgsi. /.../ Kui leidsid saatja, siis eralduti ning kodutee võis kesta koiduni* (kirje nr 101: 5). Pärast pidusid mindi hommikul vara taas tööle.

Kuigi autor esimesest koolipäevast ei kirjuta, mäletab ta kooli lõpetamist. Seda seostab ta eeskätt kolhoosist saadud palga eest uue kleidiriide ja kingade soetamisega: *Mul oli nii hea meel. Kooli lõpupeoks sain esimese bemberg kleidi ja valged tennised, sokid* (kirje nr 101: 5). Bemberg on „puuvillase lõime ja tehissiidise koega riie“ (EKI 2009), mis oli 50. aastatel üks enim müügil olnud riidesortidest (Vissel 2013). Uue kleidi

saamisega kaasnenud emotsioonid on jätnud autori mälestustesse jälje, mis omakorda tingib selle sündmuse esitamise ka eluloos.

Pärast 7. klassi lõppu pidi autor ühe talve tööl käima, kuna tehnikumi jaoks oli ta 13-aastasena liiga noor. Tööl käis ta koos emaga kolhoosis. Järgmisel sügisel läks ta aga koos sõbrannaga Elvasse 8. klassi. Ka selle kooli juures kirjutab ta koolitee läbimisest. Samuti on tunda kahetsust sõbranna suhtes: *Sõbranna kolis ema juurde Elva. Mina aga pidin iga päev tampima 16km jalgsi.* (kirje nr 101: 5) Elva koolist tuli ta aga õige pea ära, sest *keemia õps ütles, et olen lootusetu* (kirje nr 101: 5). Järgmisel sügisel läks ta Olustvere Põllumajandustehnikumi agronoomiks õppima. Ilmneb, et vastupidiselt Elva kooli keemiaõpetajale oli Olustvere keemiaõpetaja tore ning keemia õppimine seal sujus tal tõrgeteta.

Põllumajandustehnikumi olukorda pidas jutustaja süngeks, kuna seal *valitsesid viimase kursuse ülekasvanud sadistlikud poisid. Enamus õpetajaid oli väga noored ja kõik kartsid neid.* (kirje nr 101: 6) Üsna õpingute alguses jäi ta raskesti haigeks, mistõttu puudus koolist terve talve ja kevade. Sügisel jätkas ta õpinguid, kuid kahe aasta pärast jättis ka selle kooli ühe õpetaja pärast pooleli. Ta peab seda nooruse rumaluseks, kuid tõdeb, et *mis tehtud, see tehtud* (kirje nr 101: 6). Sellega lõpeb kooliteema tuumne positsioon eluloos. Kirjutise edasistes osades tuleb ta kooli juurde tagasi seoses autokooli ning edasiõppimisega, aga ka laste kooliteega seoses.

Nüüd algab eluloos osa, mis räägib elust pärast kooli ning mida autor kirjeldab kui *rasked töö ja pereelu aastad* (kirje nr 101: 6). Siinsed sündmused on kirja pandud üldjoonelisemalt kui eelnevad mälestused – kogu ülejäänud elu võtab enda alla umbes kaks ja pool lehekülge, millest märkimisväärse osa moodustab mure tuleviku pärast ning kirjutamise aegse aja ja olustiku kirumine. Ka edasiõppimisest kõneleb ta lühidalt, toomata välja konkreetseid episoodide ja mälestusi:

Kui poeg sai 3a, otsustasin Elva autokooli minna. Õppisin autojuhiks ja läksin Otepää lähedale tööle. /.../ Viimase poisi kandmise ajal läksin Olustverre kaugõppesse. Mille lõpetamise järel sain põllubrigadiri koha. Kool andis tagasi eluisu ja enesekindluse, mis oli vahepeal lootusetult

kadunud. /.../ Püüdsin EPA-s edasi õppida. Teise kursuse järel pidin õppimise katkestama. (Kirje nr 101: 6.)

Laste kooliteega seoses kirjutab ta laste kooli viimisest külgorviga mootorrattaga ning nende omandatud haridusest – noorem tütar lõpetas Olustvere kooli agronoomi erialal, vanem poeg Tartu Ülikooli rakendusmatemaatikuna. Noorema poja kohta ütleb, et *ta oli koolis lahtise peaga, aga natukene laisavõitu, ei osanud neid võimeid ära kasutada* (kirje nr 101: 7). Huvitav on võrdlus kolme ajastu koolide vahel:

Mu lastel oli hea kooliaeg. Vormiriided ja tasuta koolilõuna ning bussisõit kooli. See tegi lapsed koolis võrdseks. Keelatud oli ehted ja värvimised. Nüüd vaatad koolilapsi, värvitud juuksed ja ehted juba algklassides. (Kirje nr 101: 7.)

Selles lõigus tõstab ta positiivsena esile oma laste kooli ajal valitsenud võrdsuse. Tema kooliajal oli märgatavalt tunda varanduslik kihistumine: see oli aeg, mil *polnud vormiriideid ega koolilõunat. Igaüks käis kuis võimalik ja lõunaleibki väga erinev* (kirje nr 101: 4). Tänapäeval vähendavad jutustajast lähtudes võrdsust näiteks välimusega seonduv, muuhulgas värvitud juuksed ja ehted.

Terve eluloo vältel kerkib aegajalt pinnale motiiv „vanasti hea, tänapäeval halb“. See avaldub juba loo alguses, kus ta kirjeldab mõisa: *Pargi all orus asus mõisakabel, millest on praeguseks aeg ja rumalad inimesed julmalt üle käinud* (kirje nr 101: 3), samuti koolimaja juures olnud palliplatsi, kus eelnevad head ajad lõppesid uue tulekuga:

Kui mängust isu täis, algas tants oma küla pillimehe mängu saatel. See kestis aastaid, kuni otsustati palliplatsile koolimaja laiendus ehitada. Uus plats ei tõmmanud enam rahvas nii väga. (Kirje nr 101: 4.)

Veelgi tugevamalt on see motiiv esil eluloo viimastel lehekülgedel. Need on keelekasutuselt emotsionaalsemad kui eelnev tekst. Sisuks on peamiselt mure nii enda, oma talu, laste kui ka riigi ja rahvuse tuleviku pärast: *Mõtlen koguaeg, mis saab edasi, mida teha taluga ja mida ise teha? /.../ Ei tea, kas hakkangi kunagi pensioni saama. See läheb ju kogu aeg eest ära. (kirje nr 101: 7), aga ka Mõtlen oma tütrepoegade peale, /.../*

Kas leiavad oma koha siin värisevas ja kurjas maailmas (kirje nr 101: 8). Pessimism avaldub töökohtade leidmise ning üleüldise riigi seisukorra kirjeldustes:

Meil on aga nüüd see ilus kapitalism. Mis saab Eesti maast, kui see jupi kaupa maha müüakse. Kui ma talu jupiti ära müün, siis ta pole ju enam minu. Kas tõesti peavad lapselapsed kannatama praeguste soperdamiste tõttu? Mis „vabadus“, mis iseseisev Eesti, kui siin ei ole enam inimestel tööd ega leiba. (Kirje nr 101: 8.)

Elu raskuse meeleolu ilmestab hästi üks lugu 1978/79 aasta talvest. Esiti tundub, et see mälestus ei sobi teksti sellesse kohta, kus see on – lugu on paigutatud eelkirjeldatud episoodide vahele, milles rakendati motiivi „vanasti hea, tänapäeval halb“. Kõnealusel loos seda motiivi aga esile ei tule. Tähelepanelikumal lugemisel selgub, et see lugu sümboliseerib eluloos tervikuna läbi kumavat elu raskust, tühja läinud pingutusi ning riigi kui valitsejate ja ülemuste mittehoolimist.

/.../ Meenub kuis püüdsime päästa üht lehma, kes kukkus kokku lauda uksele. Ta oli gaasi täis. Meie käed ei suutnud trokaari lüüa läbi naha. Seisime poolest säärest vedela sõnniku sees ja hoidsime lehma pead, et see virtsa sisse ei upuks. Aga ei suutnudki teda aidata. Väljamineku tee ääred olid terava rauaga ääristatud. Lehmad libisesid ja vigastasid end rängalt. Loomaarst käis päeva, pani rohud lauale ja kadus. Meie naised püüdsime loomi aidata nii kuis suutsime ja oskasime. Kui kurtsime direktorile oma muresid, ütles ta ainult kui ei meeldi minge ära ja jutt otsas. Nemad ei muretsenud sellepärast. (Kirje nr 101: 8.)

1996. aastal kirjutatud osa on jutustaja hiljem täiendanud. Ühel juhul selgub, et see ajavahe on viis aastat, enamasti jäävad ajavahed aga ebamääraseks, olles kirjutatud näiteks *kümmekond aastat* hiljem (kirje nr 101: 9). Lisandused annavad ülevaate toimunud muudatustest elus – vahepeal on jutustaja jäänud pensionile, matnud ema, lõpetanud loomapidamise ning õppinud arvutit kasutama. Samuti väljendab ta muret tuleviku pärast, kartes muuhulgas uue sõja õhutamist.

Tuleviku suhtes pessimistliku mõttelaadi taustal on aimatav aga eluga leppimine, eriti minevikus valitsenud oludega. Autor kasutab tihti väljendeid *selline see aeg oli* (kirje nr 101: 2) või *aeg oli selline /.../ aga elu pidi edasi minema* (kirje nr 101: 4) ning *pole midagi parata – aeg oli selline* (kirje nr 101: 7). Samuti on ta mingil määral leppinud oma terviseprobleemidega: *eks see ole minuea naiste saatus* (kirje nr 101: 7). *Kümmekond aastat hiljem* kirja pandud osas on autor pisut optimistlikum ning mõonab, et ärimeeste ja valitsuse mittehoolimise taustal *Eestimaa ise on muutunud ilusamaks. Majad on enamuses uuemad ja värvilised. /.../ Kõikjal lilled ja iluaianudus* (kirje nr 101: 9). Ta lõpetab eluloo luuletusega aastate möödumisest ning inimese elu kokkuvõtva tõdemusega: *Iga inimese elu on kui mitmeosaline romaan. Seal ikka rõõm ja mure käsikäes. Pole midagi vaja välja mõelda. Ta lihtsalt on nagu saatus annab ja ise toimetad* (kirje nr 101: 9).

Kooliteema hõlmas selles eluloos umbes kolmandiku tervikloost. Enim keskendub jutustaja kooli mälestustele lehekülgedel 3 kuni 6. Hiljem puudutab ta põgusalt edasiõppimist ning laste kooliteed. Kui võrrelda koolist (aga ka lapsepõlvest üldiselt) kirjutamist täiskasvanuelu kirjeldustega, on viimased kirja pandud üldjoonelisemalt. Koondloo seisukohast paigutub analüüsitud elulugu nii õpilase kui ka kõrvaltvaataja kategooriate alla. Siinse uurimistöo fookuses olevas õpilase kategoorias keskendub ta peamiselt tavakooliõpilase alamkategooria alla jäänud teemadele. Eluloos avalduvad mitmed, koondloo kontekstis populaarsemad teemad – klassikaaslased, tunnid, kooli personal. Poliitilise teema raames toob ta esile pioneeriliikumise positiivset poolt, rõhutades poliitilise ideoloogia asemel pioneeride põnevaid tegemisi. Sarnaselt enamikele analüüsitud elulugudele, ei kirjelda jutustaja esimest koolipäeva, küll aga on tal meeles esimene õpetaja ning lõpupeo kleit.

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärk oli uurida kooliteemat elulugudes ja leida selleks sobiv metoodiline raam. Allikateks olid 92 ehk umbes pooled kogumisvõistlusele „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus“ saadetud kaastööd. Töös lähtusin folkloristlikust vaatepunktist, kus kesksel kohal on kogemuse seosed jutustusega. Töös kasutasin pärimusliku ajaloo ehk rahvapärase ajalookäsituse meetodit. Eluloo kui jutustuse uurimise kaudu soovisin teada saada, kuidas inimesed mäletavad kooli ja kui suurt tähtsust sellele omistatakse.

Koolimälestused võivad avalduda mitmet moodi – õpilase, õpetaja, kõrvaltvaataja vaatenurgast või koolimaja kui koha kirjeldusena. Kooliteema puhul lähtusin elulugudest – vaatasin mida jutustajad sel teemal oma lugejatele avavad. Ajaloolist konteksti vajasin eluepisoodide tõlgendamiseks. Lood jaotasin vaatenurga põhjal kategooriatesse (õpilane, õpetaja, kõrvaltvaataja), millest õpilase kategooria jaotasin kooliliigi põhjal omakorda alamkategooriateks. Analüüsis suunasin tähelepanu tavakoolis õppimise kogemusele. Vastava alamkategooria koolikirjeldused eraldasid elulugudest ning elukäigu mõttes olulistest sündmustest lähtudes teemadeks. Kaks teemat („tunnid“ ja „töö kooli kõrvalt“) jaotasin omakorda alateemadeks.

Töö analüüsi osas kombineerisin kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid uurimisviise. Kvantitatiivse analüüsi käigus koostasid tekstikorpusest lähtudes andmetabeli, mille abil visandasid koondloo. Koondlugu sisaldas infot nii elulugude arvuliste andmete kui ka koolikogemuslike teemade kohta, st mis üldse elulugudes kooliga seoses jutuks tuleb. Koondlugu käsitlesid analüüsivahendina – kuna see sisaldas teavet kooliteema avaldumisest kõikides elulugudes, pakkus see üldraami üksiku loo analüüsiks. Seega võib käesoleva uurimistöö puhul öelda, et kvantitatiivsed ja kvalitatiivsed uurimisviisid ei vastandunud vaid toetasid teineteist.

Koondlugu kui töövahendit kasutasid elulugusid uurides mitmel tasandil. Üksiklugudes esineva kooliteema analüüsil toimusid koondlugu üldraamina, mis andis võimaluse vaadata, kuidas suhestub kooliteema vaadeldavase eluloos teiste elulugudega. Ühe

alamkategoria analüüsil pakkus koondlugu infot esinenud teemade kohta ehk millest kooliga seoses üldse räägitakse, millest kõige rohkem ja millest vähem. Koondloo abil sai analüüsida üksikloo kooliteema mahtu ja selle suhet tervikloo pikkusesse ning võrrelda seda tekstikorpuse üldiste näitajatega. Seega andis töövahend võimaluse hinnata, kuivõrd esil on kooliteema üksikloos võrreldes teiste elulugudega.

Kuigi üleskutse tekstis ei küsitud kooliteema kohta, olid koolikogemused enamikes elulugudes olemas. Peamiselt räägiti klassikaaslastest, tundidest, kooli ja kodu suhtest. Elulugudes oli esil ka poliitiline temaatika, sealhulgas nõukogudeaegsed laste- ja noorteorganisatsioonid. Esimest koolipäeva, mida võib pidada elukäigu mõttes piirisituatsiooniks, kirjeldati elulugudes vähe, koolilõpetamisega seonduvat aga tunduvalt rohkem. Detailsemalt kirjutatud episoodid seostusid sageli mingi tugeva emotsiooni või tavatu juhtumiga. Analüüsitud üksikloos oli koolist ja lapsepõlvest kirjutatud sisutihedamalt kui ülejäänud elust, mis viitab lapsepõlvemälestuste olulisusele inimese identiteedis.

Kooliskäimine on inimese arengu seisukohalt oluline etapp. Minu tehtud analüüs kinnitas, et kooliga seotud mälestused on olulised ka inimestele endile – koolikogemuse kirjeldamine elulugudes on jutustajate jaoks iseenesestmõistetav. Uurimuses elulugude analüüsimiseks välja pakutud koondloomeetodit saab kasutada ka muude nähtuste uurimiseks suuremas tekstikorpuses, kohandades seda uuritavale teemale. Lisaks saab käesolevat tööd kasutada kooliteema edasisel uurimisel – näiteks võrreldes erinevate vaatepunktide (õpetaja, õpilase, kõrvaltvaataja) kogemuste kirjeldusi. Samuti võiks käesolev uurimus olla abiks kooliteema uurimiseks üksiklugudes, pakkudes üldraami, erinevaid andmeid ning koolikirjelduste suundumusi suurema hulga elulugudega tekstikorpuses.

Summary: School in life writings. On the example of life writing campaign „Estonia 100. My Life and Love“

The aim of this thesis was to study the subject of school in life stories and to find a suitable methodological framework for researching this. The analysis is based on 92, or about half of the contributions sent to the life stories competition „Estonia 100. My Life and Love“. School education has been constantly changing over the years and will continue to do so. Through analyzing life story as a narrative I wanted to find out how people remember school and how important it is to them. The thesis is written from a folkloristic point of view, where the connection between narrative and experience is central.

The research is divided into two chapters: "Sources" and "Analysis". In the first chapter I will give an overview of the empirical source – the selected life stories and the method I use for analyzing the texts. The main part of this research is in the chapter „Analysis“. In the first part of the chapter, I will give an overview of the theoretical basis of the study and formulate the most important concepts. Then I will introduce both the general and the school's historical background, which are needed for the interpretation of life stories.

This research is focused on the experience of learning in a regular school. As part of the thesis analysis, I combined quantitative and qualitative research methods. During the quantitative analysis, I composed a data table based on the school memories in life stories. It contained information on both the numerical data of life stories and all topics that related to learning in school that were present in life stories. I considered the data table as a tool for analyzing – since it included information about the school topics presented in all the stories observed, it allowed me to analyze a single life story in the context of a general image. Thus, in the present research, it can be said that quantitative and qualitative research methods did not contradict but support each other.

The subject of learning in regular school consisted mainly of memories about classmates, classes, school-home relations and so on. There were also somewhat political topics or issues present in the life stories, including belonging or not belonging to Soviet-era children's and youth organizations. The first school day, which could be considered as a transitional event in a person's life, was described only in a small number of life stories – memories related to graduating were much more present. Going to school is an important part in the course of a human's life. Although the call text for the life story competition did not include questions about school, school experiences were present in most of the life stories. This analysis of life stories confirmed that school-related memories are also important for people themselves – describing school experiences in life stories is self-evident for storytellers.

Kasutatud allikad

Arhiiviallikad

EKLA f 350 - Eesti Elulugude kogu Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis.

Kogumisvõistluse „Minu elu ja armastus. Eesti Vabariik 100“ kaastööd (2015-2017).

Kirjandus

Annist, A., Kaaristo, M., Cubero, C., Jõesalu, K., Kõresaar, E., Järv, E. (2017). Antropoloogia metodoloogia. A. Annist, M. Kaaristo (toim). *Sotsiaal- ja kultuuriantropoloogia. Õpik kõrgkoolidele* (lk 60-96). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus

Apo, S. (2003). Rahvapärase mõtteviisi uurimine arhiivi- ja küsitlusmaterjali abil. T. Jaago, E. Kõresaar (toim), *Pärimus ja tõlgendus: Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt* (lk 218-233). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Bal, M. (1997). Introduction. *Narratology Introduction to the Theory of Narrative. Second Edition.* (lk 3-14). Toronto: University of Toronto Press Incorporated.

Bauman, J. (2002). Memory and Imagination: Truth in Autobiography. *Thesis Eleven*, 70 (1), (lk 26–35). <https://doi.org/10.1177/0725513602070001004> (vaadatud 23.03.2108)

EKI = Eesti Keele Instituut. (2009). Bemberg. [EKSS] "Eesti keele seletav sõnaraamat". <http://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=bemberg> (vaadatud 21.03.2018)

Ekm = Eesti Kirjandusmuuseum. (i.a). Eesti Kirjandusmuuseum - ELULOOVÕISTLUS 2016. <http://www.kirmus.ee/est/teenused/elulood/> (vaadatud 26.02.2018)

Hinrikus, R. (2003a). Eesti elulugude kogu ja selle uurimise perspektiive. A. Krikmann, S. Olesk (toim). *Võim ja kultuur* (lk 171-213). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum ja Eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus.

Hinrikus, R. (2003b). *Eesti rahva elulood. III osa, Elu Eesti NSV-s*. Tallinn: Tänapäev

Hinrikus, R. (2015). *Mina, õpetaja : valik eesti õpetajate mälestusi elust ja koolist aastatel 1940-2010*. Tallinn: Hea Lugu.

Hinrikus, R., Kirss, T. A. (2018). *Minu elu ja armastus. Eesti rahva elulood. 2. köide*. Tallinn: Tänapäev.

Hollo, Maarja (2017). Elulood žanripiiridel. Saateks elulookirjutuse teemanumbriks. *Keel ja Kirjandus* 8-9 (lk 577-583).

Jaago, T. (2001a). Kuidas mõista pärimusjutu tõde? T. Anepaio, E. Kõresaar (toim). *Kultuur ja mälu. Konverentsi materjale* (lk 227-243). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Jaago, T. (2001b). Mis on pärimuslik ajalugu? T. Jaago, M. Kõiva (toim). *Pärimuslik ajalugu* (lk 7-15). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Jaago, T. (2006). Pärimusliku ajaloo uurimine. T. Jaago (toim). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. http://argikultuur.ut.ee/index.php?fnc=concept_detail&concept_id=16&bck_url=E,15,1 (vaadatud 15.04.2018)

Jaago, T. (2008). Ruumi kujutamine eluloos: küsimus tõsielujutustuse žanrist. T. Jaago, E. Kõresaar (toim). *Ruumi loomine. Artikleid keskkonna kujutamisest tekstides*. (lk 99-119). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kirss, Tiina (2003). Kolm eesti naist elulugudes. A. Krikmann, S. Olesk (toim). *Võim ja kultuur* (lk 215-245). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum ja Eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus.

Kodutütred. (2018). Ajalugu. <https://www.kodutyttar.ee/meist/ajalugu/> (vaadatud 6.03.2018)

- Kurvet-Käosaar, L. (2010). Mõistete rägastikus: autobiograafiast omaelulookirjutuseni. *Methis nr 5-6 Omaelulookirjutuse erinumber* (lk 7-19). <https://doi.org/10.7592/methis.v4i5-6.514> (vaadatud 08.05.2018)
- Kõresaar, E. (2003). Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteadustes. T. Jaago, E. Kõresaar (toim), *Pärimus ja tõlgendus: Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt* (lk 61-76). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kõresaar, E. (2005a). Elulugu. T. Jaago (toim). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. http://argikultuur.ut.ee/index.php?fnc=concept_detail&concept_id=11&bck_url=E,15,1 (vaadatud 15.04.2018)
- Kõresaar, E. (2005b). Sissejuhatus. *Elu ideoloogiad : kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes* (lk 7- 35). Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Kõresaar, E. (2005c). Lapsepõlve rahvuslikustumine: algusmüüdid, järjepidevus ja restauratiivne nostalgia. *Elu ideoloogiad : kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes* (lk 37-68). Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Lejeune, P. 2010. Autobiograafiline leping. *Methis nr 5-6 Omaelulookirjutuse erinumber* (lk 196-223). <https://doi.org/10.7592/methis.v4i5-6.530> (vaadatud 08.05.2018)
- Löfgren, O. (2015). Ajaarvestajad. A. Kannike (toim), *Kultuurne inimene. Keskklassi eluolu ajalooline areng* (lk 25-59). Tallinn: TLÜ kirjastus.
- Nilsson, B. G. 2003. Sünnilood rootsi tööliste mälestustes. T. Jaago, E. Kõresaar (toim), *Pärimus ja tõlgendus: Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt* (lk 211-217). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pilve, E. (2010). Pioneerid. *Estonica. Entsüklopeedia Eestist*. <http://www.estonica.org/et/Pioneerid/> (vaadatud 24.04.2018)

- Pilve, E. (2012a). Kommunistlik ideoloogiatoõ laste ja noorte hulgas. *Estonica. Entsüklopeedia Eestist*. http://www.estonica.org/et/Kommunistlik_ideoloogiatoõ_laste_ja_noorte_hulgas/ (vaadatud 24.04.2018)
- Pilve, E. (2012b). Komsomol. *Estonica. Entsüklopeedia Eestist*. <http://www.estonica.org/et/Komsomol/> (vaadatud 24.04.2018)
- Rannap, H. (2012). Eesti kooli ja pedagoogika kronoloogia. https://www.hm.ee/sites/default/files/eesti_kooli_ja_pedagoogika_kronoloogia.pdf (vaadatud 23.04.2018)
- Ruus, V.-R. (2009). Haridus iseseisvas Eesti Vabariigis (1918–1940). *Estonica. Entsüklopeedia Eestist*. http://www.estonica.org/et/Haridus_ja_teadus/Eesti_hariduse_ajalugu_—_ühe_rahva_vaimse_vabanemise_lugu/Haridus_iseseisvas_Eesti_Vabariigis_1918-1940/ (vaadatud 23.04.2018)
- Ruus, V.-R. (2012). Eesti haridus nõukogude okupatsiooni ajal. *Estonica. Entsüklopeedia Eestist*. http://www.estonica.org/et/Haridus_ja_teadus/Eesti_hariduse_ajalugu_—_ühe_rahva_vaimse_vabanemise_lugu/Eesti_haridus_nõukogude_okupatsiooni_ajal/ (vaadatud 23.04.2018)
- Tammur, A. (2017). Rahvastik. L. Haugas, T. Rosenberg (toim), *Eesti Statistika Kvartalikirjeldus 2/2017* (lk 40-44). Tallinn: Statistikaamet.
- Valk, A., Silm, G. (2015). Põhitulemused ja järeldused. *Haridus ja oskused: PIAAC uuringu temaatiline aruanne nr 6* (lk 99-105). Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.
- Vissel, K. (2013). Koolilõpukleidid. <http://blog.erm.ee/?p=2047> (vaadatud 21.03.2018)
- Yow, V. R. (2005). Limitations of the Recorded Life Review. *Recording Oral History: A Guide for the Humanities and Social Sciences. 2nd ed* (lk 17-20). United States of America: AltaMira Press.

Lisad

Lisa 1. Tekstide ja kooliteema pikkuse andmed ja arvutused.

kokku lehekülgi	1627 lk
pikim kirjutus	174 lk
lühim kirjutus	1 lk
eluloo üldpikkuse aritmeetiline keskmine	18 lk
kõige sagedamini esinev eluloo pikkus	20 lk
kõige sagedamini esinev kooliteema alguse lehekülg	3
kooliteema pikkuse aritmeetiline keskmine	4 lk
kõige pikem kooliteema (lehekülgedes)	26 lk
kõige lühem kooliteema (lehekülgedes)	1 lk
kõige sagedamini esinev kooliteema pikkus	2 lk

Lisa 2. Lugude jaotus sünniaastate kaupa.

SÜNNIAASTAD	MITU LUGU
1900-1909	2
1910-1919	1
1920-1929	13
1930-1939	22
1940-1949	24
1950-1959	11
1960-1969	3
1970-1979	4
1980-1989	2
Pole märgitud	6

Lisa 3. Kogumisvõistluse "Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus" üleskutse.

ELULOOVÕISTLUS

EESTI VABARIIGI 100. SÜNNIPÄEVAKS

Kutsume võtma osa uuest eluloovõistlusest „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus“.

Iga inimene on ajalugu, esmalt oma lastele ja lapselastele, aga ka kõigile järeltulevatele põlvkondadele.

Kutsume oma elulugusid kirja panema nii Eestis kui välismaal. Ka juba kirja pandud elulugude autorid võivad sellele kogumisvõistlusele kirjutada oma loost uue versiooni. Vajadusel võib kasutada varjunime.

Ehedamad elulood avaldatakse Eesti Vabariigi 100. sünnipäevaks raamatus „Eesti rahva elulood“ kirjastuses **Tänapäev**. Parimatele auhinnad! Kõik elulood säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis - elulugu on elu jälg mälus!

Kogumisvõistluse eestkõnelejaks on luuletaja Kristiina Ehin.

Mõtete koondamiseks esitame mõned küsimused:

- Meenuta oma elu enne ja nüüd. Pane kirja, kuidas muutuv maailm on mõjutanud sinu ja su lähedaste elu.
- Mis tähendus on olnud lähedastel, armastusel, tundemaailmal üldse?
- Mida on sulle ja su lähedastele andnud Eesti Vabariik? Mida ta on võtnud?
- Millised on sinu mälestused ja sinu lähedaste mälestused Eesti jaoks pöördelistest sündmustest?
- Missuguseid rolle oled pidanud elus võtma?
- Milliste valikute ees oled seisnud? Kuidas oled talunud kahepalgeist elu?
- Mille ees oled tundnud hirmu?
- Mille nimel oled elanud?

Kirjuta oma kogemustest, põimi julgelt olevikku ja minevikku, räägi nii heast kui halvast sinu elus ja su ümbruses.

Palume mahutada oma lugu 10 kuni 20 leheküljele ja saata see 1. jaanuariks 2017. a.

Postiga: ELULOOD, Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise 42, Tartu 51003
E-postiga: elulood@kirmus.ee või kratt@folklore.ee

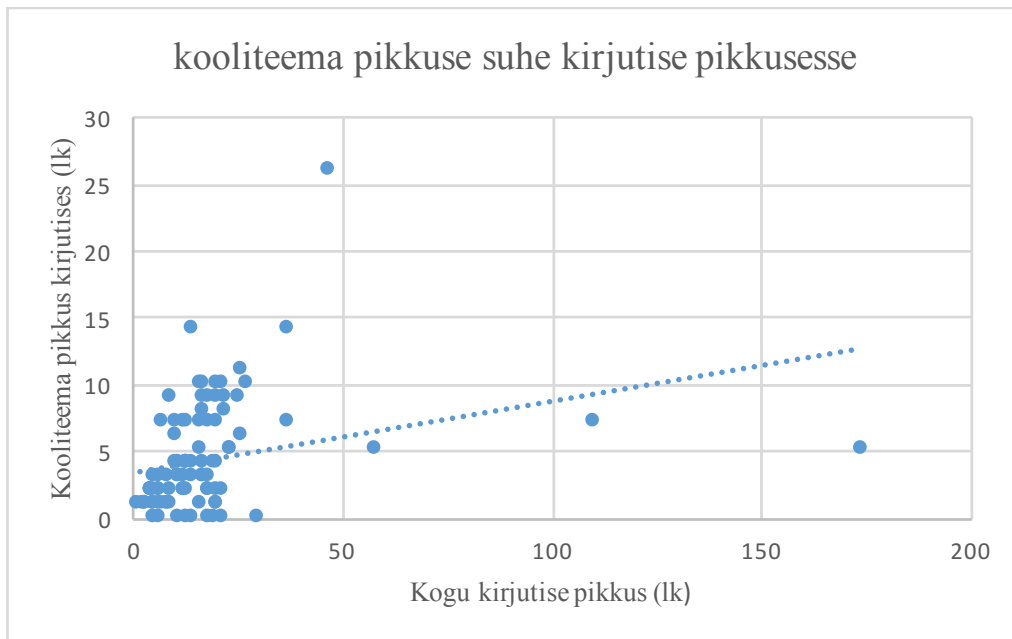
Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv ja Eesti Rahvaluule Arhiiv
Ühendus Eesti Elulood
Eesti Õppetöö Keskus VEMU Torontos
Kirjastus Tänapäev

Pilt 1. Kogumisvõistluse "Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus" üleskutse. (Ekm i.a)

Lisa 4. Lugude jaotus teemade kaupa

TEEMA ja alateema	MITMES LOOS
ESIMENE KOOLIPÄEV	8
KOOLIMAJA/OLUSTIKU KIRJELDUS	22
TUNNID	40
vahetunnid	5
lemmikained/ained, mis läksid hästi	16
ained, kus raskusi	16
KOOLI PERSONAL (õpetajad, direktor, valvetöötajad jm)	38
KLASSIKAASLASED, SUHTED NENDEGA	47
POLIITILINE TEMAATIKA (pioneer, komsomol, aga ka koolirežiimi muutused jms)	33
KOOL JA KODU (mh majanduslik olukord)	42
KOOLIVAHETUS	26
KOOL SÕJA AJAL	16
HINDED	15
ÜRITUSED, HUVIRINGID, KOOLIVÄLISED TEGEVUSED JMT	35
TÖÖ KOOLI KÕRVALT	20
kooliga seotud töö (kolhoosis käimised, ÜKT, aiatööd jms)	11
KOOLITEE	23
LÕPETAMINE, SELLEGA SEONDUV	33

Lisa 5. Graafik „kooliteema pikkuse suhe kirjutise pikkusesse“

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maret Palusalu,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

“Kooliteema elulugudes. Elulugude kogumisvõistluse „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus“ näitel”,

mille juhendaja on Tiiu Jaago,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **18.05.2018**